

Čas pověřenců. Působení osobností angažovaných v záchraně movitých památek v období bezprostředně po skončení 2. světové války zvláště v severních a severozápadních Čechách

Kristina UHLÍKOVÁ

ANOTACE: Příspěvek se věnuje institucím a osobnostem, které se na území Československa podílely na záchraně uměleckých děl a dalších cenných kulturních artefaktů ohrožených situací po konci 2. světové války. S ohledem na dostupnost pramenného materiálu se článek soustředí zejména na dění v severních a severozápadních Čechách.

V roce 2014 vznikl v USA film, který se v České republice promítal pod názvem *Památkáři*.¹ Kritiky sporně přijatý, ovšem jinak relativně komerčně úspěšný film režiséra Georga Clooneyho líčil příběh skupiny amerických a britských znalců, kteří se ve stopách západních spojeneckých armád v roce 1944 vydali do osvobozované Evropy, aby se pokusili zachránit výtvarná díla, jež nacisté zabavili ve veřejných sbírkových institucích i soukromým osobám v okupovaných zemích a v závěru války je deponovali v úkrytech převážně ve střední Evropě. Zatímco Hollywood toto téma považuje za dostatečně nosné pro výpravný film, v našem prostředí zatím mediální a kupodivu ani odborná pozornost osobnostem, které v období bezprostředně po skončení války usilovaly o záchranu z různých důvodů ohrožených uměleckých děl, knih i dokumentů na území obnovené Československé republiky, věnována prakticky vůbec nebyla. Ve své době byli tito lidé většinou označováni jako „pověřenci“ či „zmocnenci“, protože je k této činnosti pověřil/zmocnil některý z úřadů obnovujících se státní správy či některá centrální sbírková instituce. Oni sami se však v dobových dokumentech označovali spíše jako „ochránáři“. Cílem následujícího textu je zmapovat úsilí těchto lidí a pověřujících institucí o záchranu ohrožených kulturních statků různého původu v období přibližně prvních dvou let po skončení 2. světové války. Výklad se zaměří na procesy týkající se zajištění movitých uměleckých památek a jiných předmětů vědecké sbírkové hodnoty, záchrana knih² a archivních dokumentů³ bude spíše odsunuta do pozadí s ohledem na nutnost dodržení stanoveného rozsahu článku. Zajišťování těchto tří základních typů kulturních statků však zvláště zpočátku probíhalo do značné míry společně, až později tyto procesy začaly postupovat po jiných liniích (byť ty se často i nadále protínaly). Stejně tak nebudeme stejnou pozor-

1

nost věnovat celým Čechám, ale zejména severním a severozápadním regionům, kde zatím máme k tématu k dispozici nejvíce relevantních pramenů.

Situace po skončení války byla na celém území obnovujícího se československého státu velmi nepřehledná. Státní správa se v prvních týdnech přetvářela z bývalé protektorátní správy, respektive říšské správy v pohraničních oblastech, současně vznikaly i zcela nové úřady, a to podle plánu již dříve schváleného londýnskou exilovou vládou. Zvláště regionální správa měla být organizována nově, a to třístupňovým systémem národních výborů (místní, okresní a zemské národní výbory), které v sobě měly spojuvat orgán státní správy i samosprávy.⁴ Až do počátku prosince 1945 v Československu ovšem také operovaly osvobozené armády, a to zvláště sovětská a americká. Do celého procesu aktivně zasahovala také obnovující se Československá armáda tvořená vojáky ze

Obr. 1. Zdeněk Wirth na zasedání části pléna České národní rady během Pražského povstání, květen 1945 (zleva asistentka Andula, Lumír Čivrný, Václav Koutný, Ladislav Machoň – stojící, Josef Kubát, Josef Kuffner, Šafář, Zdeněk Wirth). Ústav dějin umění Akademie věd ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, karton XVI, osobnosti identifikovány podle popisek na fotografiích.

■ Poznámky

1 Film v originále nazvaný *The Monuments Men* byl natočen v roce 2014 v koprodukcí USA a Německa.

2 O procesu záchrany knih viz především Marcela Strouhalová, *Knihy znovu nalezené: Konfiskované knihy po druhé světové válce ve správě NK ČR*, Praha 2016. – Eadem, *K pohybu knižních konfiskátů po roce 1945*, *Knihovna, Knižnická revue* XXVIII, 2017, č. 2, s. 5–19.

3 O zajišťování archiválií viz zvláště článek Miroslava Volfa, *Činnost Sekretariátu zemského národního výboru pro evidenci a ochranu historických památek*, *Archivní věstník* I, 1946, s. 2–11.

4 Viz například kapitulu A4. Vytvoření nových „lidových

2

Obr. 2. Zdeněk Wirth na zasedání části pléna České národní rady během Pražského povstání, květen 1945 (zleva Zdeněk Wirth, Jaroslav Nebesář, Záložník – či Alois Zábojník, Augusta Müllerová, Josef Smrkovský, Albert Pražák). Ústav dějin umění Akademie věd ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, karton XVI.

zahraničních sborů spojeneckých armád a výrazně posílená nově mobilizovanými příslušníky.⁵ Všeobecným problémem, na který úsilí o zajišťování památek opětovně naráželo, byla nevyjasněnost kompetencí mezi těmito orgány, jež přetrvávala minimálně do konce roku 1945, leckde však i déle. V prvních dnech a týdnech situaci vážným způsobem komplikovala také špatně fungující železniční doprava a s tím související nespolehlivé poštovní spojení. Do mnoha míst řadu týdnů nefungovalo ani telefonní či telegrafní spojení. Ani po obnovení této základní infrastruktury však často nebylo jasné, komu určité pokyny či doporučení vůbec adresovat. Dalším, tentokrát řadu měsíců přetrvávajícím problémem bylo zajišťování funkčních automobilů, respektive především paliva do nich. Automobil zpočátku nahrazoval problematické železniční spojení, i později se však ukázal jako nutnost při zajišťování kulturních památek, protože do mnoha lokalit nebylo možné se vlakem dostat nebo to bylo neúměrně časově náročné.⁶ Dále bylo nutné počítat s prakticky úplnou neprostupností demarkační linie mezi americkou a Rudou armádou pro civilní osoby. Objekty v západních Čechách tedy museli zajišťovat pouze lidé žijící v prostoru americké zóny. Rychlost obnovy infrastruktury

i státní správy se místo od místa měnila, což záviselo většinou na více okolnostech. Obecně však byla nejpomalejší v pohraničí,⁷ v prostoru bývalé říšské župy Sudety a v dalších regionech připojených původně k německé Říši. Zde se dosavadní státní správa úplně rozpadla a převažující německé obyvatelstvo bylo oprávněnými obavami o budoucnost zcela zdecimováno. Na převzetí moci, ochraně státního majetku a obnovení základní infrastruktury zde zásadním způsobem spolupracovala Československá armáda a v prvních týdnech také různé další dočasné ozbrojené „revoluční“ formace, často vystupující pod hlavičkou Revolučních gard.⁸ Většinou až od konce června roku 1945 se do stabilizace poměrů v pohraničí začaly zapojovat i státní bezpečnostní orgány, zvláště nově se tvořící Sbor národní bezpečnosti.⁹

Sekretariát pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek

Nejaktivnějším a nejoperativnějším orgánem pro záchranu ohrožených památek se v bezprostředně poválečných týdnech stal Sekretariát pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek. Vznikl z iniciativy archivářů pracujících původně v ilegality¹⁰ jako archivní sekce České národní rady.¹¹ Archivní sekce přešla po osvobození do pravomoci Kulturní komise nově utvářeného Českého zemského národního výboru. U této komise, vedené známým literárním historikem Václavem Černým (1905–1987), byly v dané době zřízeny ještě další tři sekce – památková, muzejní a knihovni. Zmiňovaný Sekretariát však působil jako samostatný orgán archivní sekce. Iniciátorem jeho vzniku byl vedoucí archivu Národního muzea, později jeden z vůdčích ideologů komunistické historiografie Jaroslav Charvát (1904–1988),¹² který také od počátku stál v jeho čele. Druhou osobností byl archivář již řadu let působící v Archivu země České, Milošlav Volf (1902–1982). Na počátku června byl ještě přizván mladý historik a archivář původně pracující v témže archivu, Oldřich Říha (1911–1974), který se v té době vrátil z německého vězení. Všechny tři spojovalo angažmá v odboji a předválečné členství v Komunistické straně Československa,¹³ z níž však Volf vystoupil již v roce 1925. Sídlo Sekretariátu bylo v budově Archivu země České v dnešní ulici Milady Horákové.¹⁴ Oficiálně svoji činnost zahájil 18. května 1945, reálně však již o týden dříve,¹⁵ tedy 12. května. Jak z názvu vyplývá, jeho prvotním cílem byla evidence kulturních památek, která jistě představovala aktuálně nej důležitější krok k jejich záchraně.

Záchranné snahy se od počátku zaměřily na kulturní statky tří odlišných původů.

■ Poznámky

orgánů“, in: Adrian von Arburg – Tomáš Staněk (ed.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů, Díl II., Svazek 1, Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*, Středokluky 2011, s. 42–47. Zde i další příslušná literatura.

5 „V mnoha pohraničních regionech představovala do pozdního léta 1945 dominantní mocenský faktor československá armáda. Její příslušníci tehdy přejímali rovněž úkoly civilní správy, policie, celní stráže a ochrany hranic.“ Od počátku června byla armáda doplňována mobilizací nejmladších odvodních ročníků s vojenským výcvikem a záložními důstojníky. Její početní stav tak na podzim dosáhl dvojnásobku (kolem 320 000 příslušníků) běžného mírového stavu předválečné československé armády. Viz Arburg – Staněk (pozn. 4), s. 48.

6 „Cestování v pohraničí je v dnešní době hotová odysea: jezdil jsem vlaky, autobusy, s vojáky, uhlíři, s Rusy. A teď už to vůbec nejde, velké přesuny obyvatelstva, vojska, zkrátka člověk se nedostane do vlaku, leda na střechu.“ (Dopis V. Kučery pověřenci pro dozor nad muzei v pohraničí, 9. 1. 1946, Archiv Národního muzea, fond Registratura Národního muzea, kart. 175.)

7 V textu je dávana přednost pojmu „pohraničí“, „pohraniční“ před označením „Sudety“, „sudetský“. Tento pojem byl pro rozsáhlý pás území Čech, Moravy a Slezska s převahou německého obyvatelstva úřední cestou zaveden v roce 1936 a jeho oficiální používání bylo obnoveno v roce 1945. Více o těchto pojmech a jejich rozdílech viz Andreas Wiedemann, *„Pojď s námi budovat pohraničí“: Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016, s. 27–33.

8 „Postup ‚revolučních‘ formací včetně Revolučních gard byl často velmi neukázněný. Muži z jejich řad se nejednou dopouštěli různých majetkových deliktů i brutálních násilností.“ Arburg – Staněk (pozn. 4), s. 54.

9 Jednalo se o nový bezpečnostní orgán, který měl na návrh komunistických zástupců v exilové vládě nahradit dosavadní policii a četnictvo.

10 Podle tvrzení J. Charváta to bylo od roku 1942 (Zápis o společné schůzi archivní, muzejní, knihovni a památkářské sekce kulturní komise ZNV v Praze konané dne 13. 6. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335).

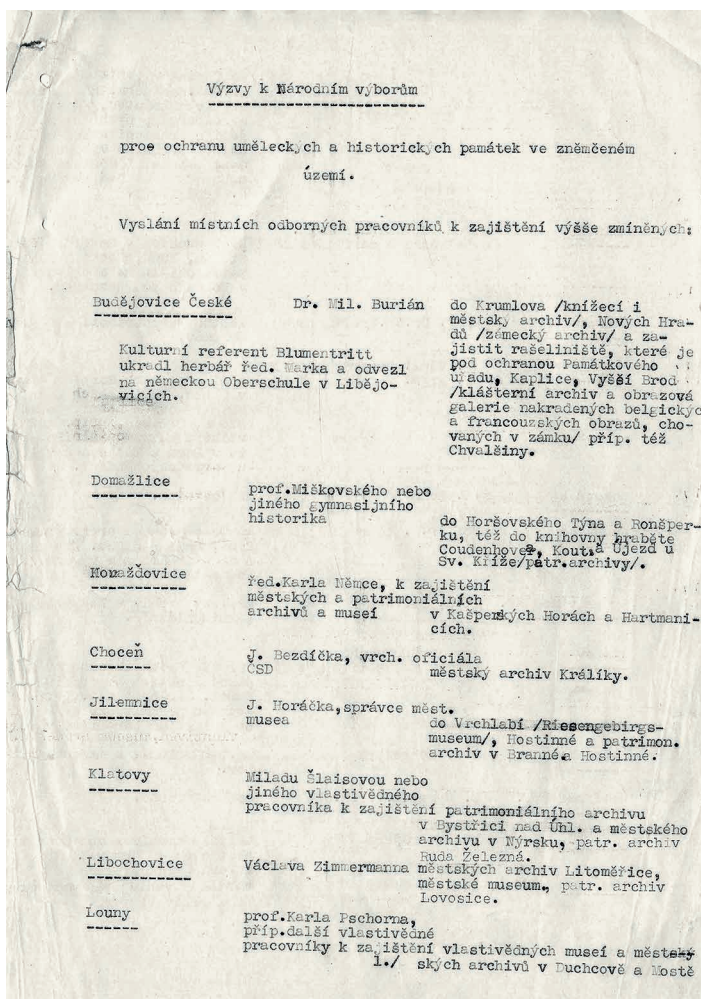
11 Česká národní rada byla organizací navazující na odbojové skupiny, během osvobozování republiky přebírala postupně výkonnou moc, kterou však po 11. květnu předala košické vládě. Její struktury se ale staly základem nového českého Zemského národního výboru.

12 O počátcích Sekretariátu jedinečným způsobem vypovídá Charvátův soukromý deník uložený v jeho pozůstalosti v Archivu Národního muzea (neuspořádáno, v současnosti kart. 10).

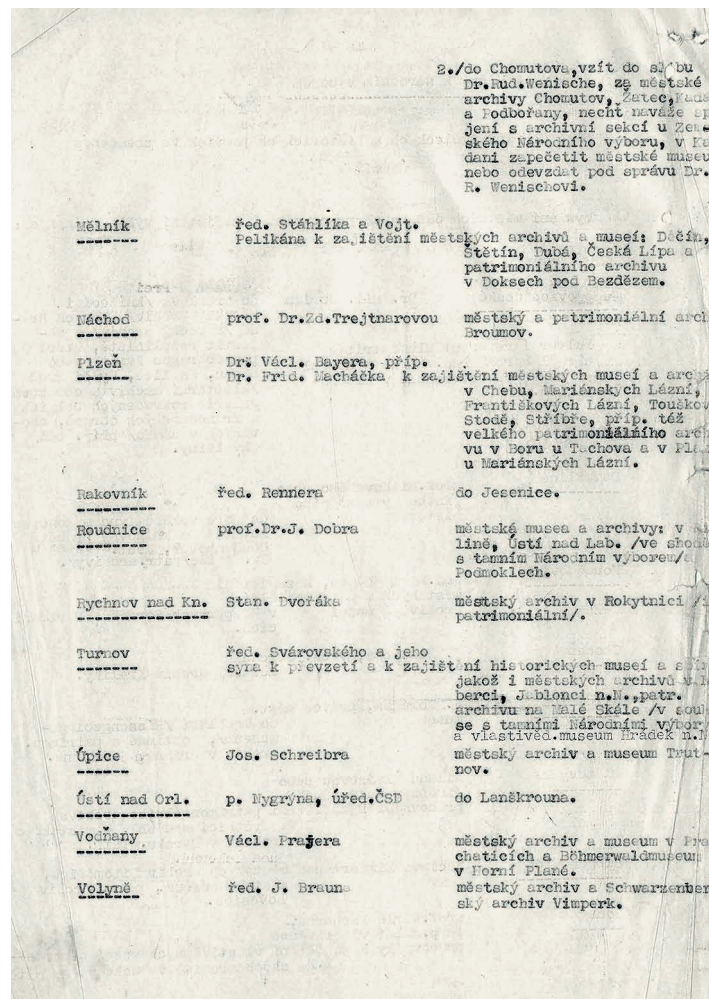
13 Po celé období existence Sekretariátu mu byla přidělena také kancelářská oficientka.

14 Dnes sídlo 1. oddělení Národního archivu.

15 Volf (pozn. 3), s. 2.

3a

3b

Obr. 3a, 3b. Výzva k Národním výborům pro ochranu uměleckých a historických památek ve zněmčeném území, květen 1945. Národní archiv, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

V první řadě šlo o zabezpečení sbírek a dokumentů pražských sbírkových institucí, knihoven a archivů deponovaných před nebezpečím bombardování v řadě objektů mimo hlavní město. Tyto úkryty byly v různé vzdálenosti od Prahy, vždy však na území bývalého protektorátu Čechy a Morava. Jednalo se většinou o budovy zámků, klášterů či bývalých klášterů – tedy objekty s rozsáhlými neobyvanými prostory, které současně bylo možné dobře zabezpečit. Zajištění těchto deponátů představovalo ve srovnání s dalšími dvěma skupinami relativně nejsnazší úkol, protože bylo známo, v jakých budovách jsou uloženy a jakým způsobem. Většinou také v institucích jejich původu existovalo povědomí, na koho se v dané lokalitě obrátit se žádostí, aby zkontroloval reálný stav uložení a míru zabezpečení, případně se pokusil u některého místního odpovědného orgánu intervenovat za jeho zefektivnění.¹⁶ V ide-

álním případě to znamenalo zajištění trvalé stráže z vojáků Československé armády či alespoň nové zapečetění dveří s aktuálním razítkem místního národního výboru a výrazné označení nápisem „MUSEUM“, a to i v azbuce, u vchodu do objektu.

O poznání komplikovanější byl proces zajištění knih, dokumentů i sbírkových předmětů ukrytých v závěru války před bombardováním a postupující frontou německými říšskými úřady, sbírkovými a vědeckými institucemi, knihovnami i soukromníky na území protektorátu i sudetské župy. Prostor západní části bývalé Československé republiky totiž byl v dané době obecně považován za jedno z relativně nejbezpečnějších míst prohrávající Říše. Čeští „ochraňáři“ i veřejné mínění přitom od počátku předpokládali, že se nejedná pouze o původní majetek říšských institucí, ale i o zabavené věci z jiných okupovaných zemí. Informace o těchto úkrytech i o materiálu zde uloženém byly zpočátku velmi zmatečné. Na Sekretariát přicházely fantastické zvěsti například o ukrytých belgických korunovačních klenotech a dalších předmětech nadozřinné ceny, spekulovalo se o místech těchto úkrytů i o jejich zabezpečení.

Třetí skupinou ohrožených kulturních statků byly památky z majetku německých obyvatel říšské župy Sudety¹⁷ a protektorátu Čechy a Morava. Řada z nich opustila svůj domov již v závěru války ze strachu před postupující frontou a zvláště před sovětskou armádou. Většina z nich si byla schopna odnést pouze nejnútnejší zavazadla, zbývající část svého majetku tedy musela zanechat vlastnímu osudu v opuštěných domech. K takto osiřelým památkám záhy přibýly další, patřící Němcům internovaným v prvních poválečných dnech v řadě spontánně vznikajících táborů či vyhnaným při tzv. divokých odsunech. Prakticky veškerý majetek drtivě většiny německých obyvatel Československa (výjimku tvořili pouze prokazatelní antifašisté)

■ Poznámky

¹⁶ Alena Janatková – Vít Vlnas, *Pražská národní galerie v protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2013, s. 87, 88, pozn. 58–60.

¹⁷ I obyvatel jiných částí Německa, případně německých uprchlíků ze zemí sovětskou armádou již osvobozených, kteří se různých důvodů na konci války na tomto území zdržovali.

byl poté postupně státem vyvlastněn během roku 1945, před jejich vysídlením ze země. O vysídlení českých Němců bylo rozhodnuto již před koncem války. Po osvobození byl už pouze projednáván způsob, jakým má být provedeno,¹⁸ přičemž prvním krokem se stalo postavení majetku německé menšiny a dalších „státně nespolehlivých osob“ pod tzv. národní správu prezidentským dekretem¹⁹ č. 5/1945 Sb. (o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů) z 19. května 1945. Tímto opatřením byla německým vlastníkům prakticky vzata možnost jakékoliv manipulace s jejich majetkem a vlastně i možnost jej reálně ochránit. 21. června následoval prezidentský dekret č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, který s konečnou platností vyvlastnil veškerý zemědělský majetek Němců. Na tento dekret bylo pohlíženo jako na pokračování prvorepublikové pozemkové reformy. O dva měsíce později, 2. srpna 1945, bylo dekretem prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské odebráno československé občanství všem osobám německé a maďarské národnosti, kterým se nepodařilo dostatečně prokázat, že republika zachovaly věrnost a podílely se na boji za její osvobození. V říjnu téhož roku byl německému obyvatelstvu vyvlastněn zbývající majetek, a to dekretem č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy.

Jak z předchozího textu vyplývá, kulturní statky z německého majetku bylo nutné chránit již od konce války a tato poslední oblast zájmu „ochrannářských“ činovníků byla bezesporu nejnáročnější, zvláště z důvodu jejich nebývale vysokého počtu, roztroušenosti v řadě objektů a lokalit a v neposlední řadě také kvůli tomu, že smysluplnost této činnosti byla hůře obhajitelná před veřejností. Velkou většinou společnosti prostupující masivní vlna antiněmectví samozřejmě přinášela při snahách o záchranu těchto památek komplikace, tím spíš, že se vlastně stala oficiálním státním programem,²⁰ jak svědčí například projev prezidenta Edvarda Beneše 16. června 1945 v Táboře: „Rozhodněme se, že musíme republiku odgermanisovat, všude a ve všem. [...] Tož heslem naším bude: Všeude a ve všem odgermanisovat republiku.“²¹

Sekretariát od počátku nepreferoval záchranu ani jednoho zmíněného typu ohrožených památek. Snažil se soustředit informace o všech

potenciálně ohrožených kulturních statcích. Rozhlasem i v denním tisku vyzýval obyvatele, aby památky neničili a aby jejich možné ohrožení hlásili Sekretariátu. Současně také adresně žádal odborníky v regionech, a to zpočátku především v místech u bývalých protektorátních hranic. Jaroslav Charvát podnikal také sám cesty mimo Prahu, zaměřené však primárně na zajištění deponovaných archivů centrálních protektorátních úřadů, německých říšských institucí a archivů zabavených v okupovaných zemích – jako byly například písemnosti ze sovětských archivů uložené na zámcích Kladruhy u Stříbra či Trpisty.²² Postupně se začal zajímat i o ohrožené archivy českých velkostatků. Další zaměstnanci Sekretariátu Miroslav Volf s Otakarem Říhou se soustředili zvláště na vedení písemné agendy, která sestávala převážně z evidence v telefonické či v písemné formě došlých upozornění na ohrožené památky, z přípravy adresných výzev ke zjištění situace v určitém teritoriu, lokalitě či přímo objektu a z další s tím související korespondence.²³ Po přibližně pěti týdnech činnosti Sekretariátu, tedy na počátku června, považovali jeho pracovníci základní evidenci ohrožených památek za víceméně ukončenou. Sekretariát neměl nástroje k reálným zásahům ve prospěch těchto památek, tedy především k jejich odbornému posouzení, převozu a následnému uložení. Proto se jeho představitelé rozhodli svolat členy všech čtyř sekcí Kulturní komise Zemského národního výboru (ZNV), jimiž byli zástupci nejvýznamnějších pražských institucí, na schůzi, která měla rozhodnout o dalším postupu.²⁴ Zde se členové Kulturní komise po relativně krátké diskusi usnesli, že Sekretariát bude nadále fungovat jako společný orgán pro evidenci a koordinaci záchrany movitých kulturních statků všech typů i různého původu, a to z toho důvodu, že se již zapsal do povědomí veřejnosti i orgánů státní správy, které se na něj automaticky obracely. Vlastní výkonná kompetence záchrany památek však bude rozdělena mezi specializované centrální instituce. Proces záchrany ohrožených knih bude nadále organizovat Národní a univerzitní knihovna, záchranu specializovaných sbírkových předmětů Národní muzeum, které také převezme dozor nad německými muzei v pohraničí. Zajištění zbývajících movitých památek připadlo Státnímu památkovému úřadu, záležitosti ohrožených archivů měl nadále spravovat Archiv země České²⁵ a Státní galerii nově příslušel pouze dozor nad německými galeriemi. V případech, kdy se jednalo o zavlčené archivy a knihovny, byly zprávy současně předávány ministerstvu zahraničních věcí, které postupně celou tuto agendu, tedy evidenci a jednání o navrácení do zemí jejich původu, začalo koor-

dinovat.²⁶ Uvedený systém považovali aktéři zmiňované schůzky za „technicky nejjednodušší“.²⁷ Druhá zvažovaná varianta, tedy že by cel-

■ Poznámky

18 Z rozsáhlé literatury k tomuto tématu jmenujeme jako nejkomplexnější několikadílnou edici Adrian von Arburg – Tomáš Staněk (ed.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů*, Středokluky 2010–2011. Dosud vyšly tři svazky I. a II. dílu věnované událostem roku 1945.

19 Dekrety prezidenta republiky byly vydávány jako mimořádné řešení v době, kdy nebylo možné vykonávat zákonodárnou moc v souladu s Ústavní listinou.

20 Pověřenec z Ústí nad Labem A. Píffl (o něm více v závěru článku) zaznamenal v této souvislosti příběh dokumentující, jak se vyhraněné protiněmecké nálady promítaly do názoru běžných lidí. „Prostý člověk přicházející do pohraničí, si tyto problémy zásadně zjednodušil tím, že z jakési morální povinnosti tímto [německým] uměním opovrhoval. Vzpomínám si na jeden moment, kdy se mi svěřil jeden z prostáčků Božích, že má obrázek, který se mu velmi líbí, ale že je tam německý podpis, tak tedy, že tento podpis vyškřebe a buď tam napíše některého českého známého malíře, nebo to nechá holé. Zůstal jsem mu dlužen odpověď, protože na takovéto řešení jsem přec jen nebyl připraven.“ Výňatek z první relace A. Píffla pro Oblastní vysílání v Ústí nad Labem, publikováno Blaženou Pífflovou, *Alfréd Píffl a jeho relace pro ústecký rozhlas v letech 1946–1947*, <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/133-alfred-piffi-a-jeho-relace-v-usteckem-rozhlase-v-letech-1946-1947>, vyhledáno 22. 1. 2018.

21 Publikováno v *Mladé frontě*, 17. 6. 1945, s. 2, ve Svobodném slově, 17. 6. 1945, s. 1–2. Výňatek zařazen do edice dokumentů Arburg (pozn. 4), s. 500–501, dokument č. 191.

22 Dokumenty uloženy v NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

23 Písemná agenda Sekretariátu uložena v NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335. M. Volf uvádí, že agenda Sekretariátu dosáhla 1135 čísel jednacích.

24 Zápis o společné schůzi archivní, musejní, knihovní a památkářské sekce kulturní komise ZNV v Praze, 13. 6. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

25 V případech archivů velkostatků potom Státní archiv zemědělský.

26 O knihách, dokumentech a sbírkách deponovaných během války v Čechách, na Moravě a ve Slezsku viz Strouhalová, *Knihy znovu nalezené* (pozn. 2). – Adam Rejha, Hrad a zámek Frýdlant jako bezpečné úložiště kulturního majetku během druhé světové války, *Fontes Nissae* XVIII, 2017, č. 1, s. 18–33. – Adam Kretschmer, Nález zednářské literatury z depotu RSHA Amt VII ve fondech Národní knihovny, in: *Sborník Národního muzea*, řada C, literární historie, sv. 60, 2015, č. 3–4, s. 7–16.

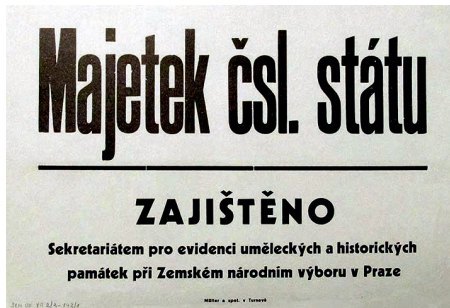
27 Zápis o společné schůzi archivní, musejní, knihovní a památkářské sekce kulturní komise ZNV v Praze, 13. 6. 1945,

kovou organizaci převzalo ministerstvo školství a osvěty, od počátku první republiky nejvyšší instance v kulturních otázkách, byla nakonec zavržena. V dané době zaangażované osobnosti nepovažovaly ministerstvo za schopné adekvátně tuto agendu zvládnout. Ředitel Národní a univerzitní knihovny Josef Bečka k tomu poznamenal, že ministerstvo „není ještě zorganizováno, bude se stěhovat a nemá do statek iniciativy“.²⁸

V červnu 1945 byl systém státní správy již víceméně konsolidován, ve většině obcí existovaly místní národní výbory, v lokalitách s výraznou převahou německého (v dobové terminologii „státně nespolehlivého“) obyvatelstva byly ministerstvem vnitra jmenovány tzv. místní správní komise. Druhý stupeň tvořily okresní národní výbory, případně i na této úrovni ve výrazně německých regionech ustanovené okresní správní komise. Jejich činnost řídily Český či Moravskoslezský zemský národní výbor, které podléhaly ministerstvu vnitra. Konsolidace poměřu po skončení války však do značné míry spočívala na místních a okresních národních výborech / správních komisích. Tyto úřady v pohraničí navíc musely řešit větší část rozsáhlé agendy spojené s vysídlením německého obyvatelstva, přerozdělením jeho vyvlastněného majetku a příchodem nových osídlenců. To vedlo k výraznému přetížení často nedostatečně kvalifikovaných a nezkušených pracovníků těchto úřadů. Záležitosti záchrany památek samozřejmě v porovnání s těmito jinými úkoly nebyly považovány za prvořadé a většina národních výborů jim nevěnovala a ani nemohla věnovat patřičnou pozornost.

To byl možná druhý, byť nevyřčený důvod, proč Kulturní komise doporučila prodloužit fungování Sekretariátu. Sekretariát totiž svou agendu prováděl pod hlavičkou ZNV, tedy řídicího orgánu všech národních výborů v Čechách, které měly povinnost se jím vydanými oběžníky či úřední korespondencí řídit, nebo se k nim alespoň oficiální cestou vyjádřit.

Tímto způsobem již přetížené národní výbory nebraly většinou ohled na výzvy Státního památkového úřadu, Národní a univerzitní knihovny či dalších zmiňovaných institucí a kupodivu ani ministerstva školství a osvěty. Možná jako odpověď na vyjádřenou důvěru představitelů Kulturní komise, byť bohužel nepodpořenou finančním ohodnocením jejich práce ze strany zřizovatele, tedy ZNV,²⁹ připravil Sekretariát v polovině června oběžník všem okresním národním výborům. Jeho text jednak vyzýval k vyšetření stavu historických památkových objektů na území příslušného okresu, jednak zdůrazňoval nutnost zkontrolovat a zajistit vnitřní zařízení těchto budov, ale i novějších, honosnějších vil, které patřily německým obyvatelům.³⁰

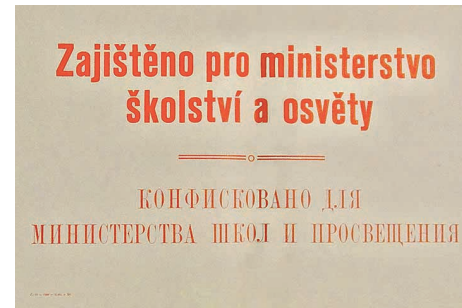
4

lům.³⁰ Zajímavé odpovědi řady okresních národních výborů na výzvu tohoto oběžníku popisující stav památek (nemovitých i movitých) v příslušném okrese se zachovaly mezi písemnostmi Sekretariátu v dílčí části archívního fondu Zemský úřad, oddělení nadační, církevní a školské.³¹

Národní muzeum, Státní galerie, Státní památkový úřad a/versus ministerstvo školství a osvěty

Již před zmiňovanou červnovou společnou schůzí všech sekcí Kulturní komise ZNV byly zainteresované instituce – tedy Národní a univerzitní knihovna, Státní památkový úřad³² a Státní galerie – víceméně nuceny pod tlakem událostí vyvinout i vlastní aktivity k záchraně různým způsobem ohrožených památek. Úřady i jednotlivci se na ně totiž přímo obraceli a žádali je o zásah v jejich prospěch. V prvních dnech po osvobození se tyto instituce zaměřily zvláště na situaci v Praze, což bylo logisticky nejsnazší a současně velmi akutní. Drtivá většina pražských Němců byla totiž již během května soustředěna v internačních táborech, jejich soukromý majetek zůstal často bez úředního dohledu a stával se proto cílem rabování. Osiřelé kulturně hodnotné předměty byly různými orgány do výše jmenovaných institucí přiváženy i jednotlivci přinášeny. Instituce se také snažily prověřovat informace o ohrožených památkách doručené poštou či častěji sdělené telefonicky. Po společné schůzi Kulturní komise navíc začaly prošetřovat a vyřizovat i výzvy předávané prostřednictvím Sekretariátu. Lidé psali či telefonovali zprávy o opuštěných nezabezpečených bytech po Němcích se starožitným nábytkem a uměleckými originály, o nálezech sbírek mincí či nerostů nebo o pálení německých knih.³³ Sbory národní bezpečnosti či národní výbory předávaly sbírky či vyzývaly k převzetí předmětů, které našly při domovních prohlídkách, u uprchlíků či v různých skrýších.

Každá ze jmenovaných institucí přistoupila s ohledem na charakter materiálu, personální vybavení i vlastní organizační strukturu k zajišťování ohrožených památek poněkud jinak. Národní muzeum, specializující se na celou škálu

5

Obr. 4. Plakát určený pro vylepení na objekty zajištěné Sekretariátem pro evidenci uměleckých a historických památek při Zemském národním výboru v Praze. Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 2/2–142/1.

Obr. 5. Plakát určený patrně pro vylepení na budovy zajištěné ministerstvem školství a osvěty. Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 2/2–154/2.

často velmi specifických sbírkových předmětů, pověřovalo podle typu předmětů většinou jednotlivé specialisty z řad svých zaměstnanců, kteří nejprve ověřili danou informaci a následně většinou na místě posoudili hodnotu předmětu či předmětů, které poté buď převzali do sbírek svého oddělení, či doporučili k převzetí jinému muzeu, případně, pokud nebyly příliš cenné, je nabídli pro využití ve školních kabinetech. Nejpočetnější přírůstky mělo v této době numismatické oddělení muzea. Důvodem bylo zřejmě to, že hodnota historických mincí byla i pro většinu laiků dobře rozpoznatelná a nesporná. Kromě masově rozšířeného rozkrádání zařízení Němci opuštěných bytů bylo totiž pro ohrožené památky prakticky stejným nebezpečím nerozpoznání jejich skutečné hod-

■ Poznámky

NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Finanční problémy provázely Sekretariát po celé období jeho fungování.

³⁰ Oběžník ze dne 25. 6. 1945 č. 797, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

³¹ NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

³² Za Archiv země České vystupoval Sekretariát pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek.

³³ „[...] kolem 1. srpna byly přiváženy k Trojskému mostu v Praze VII. německé knihy, mezi nimiž bylo mnoho starých tisků a tam páleny.“ Kopie dopisu Sekretariátu od MNV Praha I.–VII. z 9. 8. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

noty a její zanedbání v další manipulaci s nimi. Z majetku konfiskovaného podle dekretu č. 108/1945 Sb. (tedy mimo sbírky pocházející z většiny šlechtických sídel) evidovalo toto oddělení v roce 1947 mince, medaile i numismatickou literaturu ze 75 podstat, přičemž jejich cenu (jež měla být stanovena podle tržních cen z roku 1938) odhadovalo na 956 152 Kčs.³⁴ Agendu konfiskátů zde vyřizovala zvláště numismatička Emanuela Nohejlová-Prátová (1900–1995). Výrazné přírůstky však zaznamenala i další oddělení.³⁵

Státní památkový úřad se v prvních poválečných týdnech soustředil především na evidenci, dokumentaci a nejnnutnější zajištění nemovitých památek poškozených v důsledku válečných událostí. Pokud však nastala nutnost zásahu ve prospěch záchrany movitých památek, většinou se pracovníci úřadu snažili také operativně jednat. Zajištěné věci byly s ohledem na neexistenci vlastních vhodných prostor depónovány podle svého typu buď v Národním muzeu, nebo ve Státní galerii. Agendě se většinou věnoval přímo předseda Václav Wagner (1893–1962) či zástupce úřadu v Kulturní komisi ZNV Viktor Kotrba (1906–1973). V červnu roku 1945 Státní památkový úřad z vlastní iniciativy zřídil v bývalém administrativním centru říšské župy Sudety Liberci tzv. úřad pověřence Státního památkového úřadu, který měl zajišťovat ohrožené památky ve městě a okolí. Tímto pověřencem jmenoval V. Wagner svého přítele malíře Jaroslava Dědina (1914 – 90. léta 20. století).³⁶ Postupně během léta 1945 přijal úřad pověřence ještě dva další zaměstnance, přičemž Dědina v září předal funkci jednomu z nich, libereckému rodákovi Vlastimilu Vinterovi (1921–2011), který do té doby vystupoval jako jeho tajemník. Vinter byl v říjnu téhož roku také jmenován správcem Severočeského muzea v Liberci a obě funkce tak spojil. Jeho zástupcem byl malíř Jaro Beran (1892–1962), správce Městské galerie.³⁷

Státní galerie byla v prvním období po osvobození vyzývána především k převzetí sbírek obrazů, plastik, případně i cennějších grafických listů z německých bytů a opuštěných zámků.³⁸ V souvislosti s touto agendou se nejčastěji objevuje jméno historika umění Vojtěcha Volavky (1899–1985),³⁹ který byl také členem muzejní sekce Kulturní komise ZNV.

Zástupci všech jmenovaných institucí začali již v průběhu června podnikat stále četnější cesty mimo Prahu, nejprve do blízkého okolí, záhy se však již zaměřovali na vzdálenější lokality v pohraničí, kde byla míra ohrožení památek nejvyšší. Jejich cesty byly často přesně cílené; hledali konkrétní sbírku, o níž věděli, že byla uložena v určitém objektu či byla v majetku konkrétní osobnosti, nebo byli vyzváni po-

věřenci v regionech (viz další text), případně regionálními orgány státní správy, aby posoudili hodnotu zajištěných předmětů, případně je i převzali pro svou instituci. Asi největší pátrání bylo v této souvislosti uspořádáno po pokladu z mohyly slovanské kněžny u Želének, který byl do konce války v majetku hrabat Ledebour-Wichelů.⁴⁰

Aktivita ministerstva školství a osvěty, které bylo pro některé instituce pečující o kulturní statky nejvyšší výkonnou instancí⁴¹ a pro zbývající mělo být nejvyšší odbornou autoritou, byla na počátku třetí republiky relativně velmi nízká. První oddělení osvětového odboru, jemuž příslušel dozor nad památkovou péčí, archivnictvím, muzejnictvím a archeologií, vedené již od roku 1939 archivářem Janem Morávkem (1887–1960), v podstatě teprve v polovině června 1945 navázalo spolupráci se Sekretariátem pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek a snažilo se postupně do celého procesu záchrany kulturních statků zapojit. Obdobná byla situace u 4. oddělení téhož odboru,⁴² v jehož kompetenci byla mimo jiné knihovnická sféra. V polovině července téhož roku však již sebevědomí ministerstva vzrostlo natolik (patrně i díky podpoře Z. Wirtha), že se rozhodlo usilovat o převzetí koordinace celého procesu zajišťování kulturních statků z konfiskovaného majetku.⁴³ Rozhodně se mu toho však ještě několik měsíců nedařilo zcela dosáhnout, protože až do října roku 1945 byl stále aktivní Sekretariát pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek při ZNV, zmiňované pražské instituce a aktivity v tomto směru vyvíjelo ministerstvo zemědělství i ministerstvo vnitra (viz další text). O koordinaci celého procesu se v září pokusil opět také ZNV, když zřídil tzv. Komisi pro zajišťování uměleckých a historických předmětů v zemi České, v níž měly zastoupení všechny zainteresované kulturní instituce i řada úřadů. Tomuto orgánu se však původní ambice nepodařilo prakticky vůbec naplnit.⁴⁴

Pověřenci v regionech

V polovině května roku 1945 odvíšal Československý rozhlas na popud Sekretariátu výzvu, aby se hlásili dobrovolníci, kteří by mohli zabezpečit nemovité i movité památky v regionech a především v pohraničí. Podobná výzva byla otištěna i v některých denících.⁴⁵ Současně Sekretariát vytipoval konkrétní osobnosti v regionech, které poté oslovil přímo. Vzhledem k bezprostřednímu spojení s archivní sekci Kulturní komise ZNV se zpočátku zaměřil zvláště na městské archiváře, na něž měl nejlépe dostupné kontakty. Stejní lidé však byli často také správci městských muzeí a někteří i okresními konzervátory státní památkové péče.

■ Poznámky

34 Viz především dokument Národního muzea. Seznam nepřátelského majetku z roku 1947, NA, fond Státní památková správa, kart. 631, inv. č. 235.

35 Knihovna Národního muzea evidovala v roce 1947 kolem 67 000 svazků z majetku konfiskovaného podle dekretu č. 108/1945 Sb., historicko-archeologické oddělení předměty ze 70 majetkových podstat, pravěké oddělení ze 62 podstat. (Viz Národní muzeum. Seznam nepřátelského majetku, NA, fond Státní památková správa, kart. 631, inv. č. 235.)

36 Jaroslav Dědina studoval u svého otce malíře Jana Dědiny (1870–1955), později v Paříži. Na podzim roku 1945 emigroval z Československa do Francie, později však přesídlil do Brazílie. S Wagnerem se zřejmě dobře znal, v dopise jej oslovoval „milený příteli“ (dopis z 9. 12. 1945, Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Wagner, korespondence přijatá).

37 Hlavním centrem úřadu pověřence se stal zpočátku zámek Lemberk, který převzal od bývalého sudetského památkového úřadu (Památkový úřad říšské župy Sudety; *Denkmalamt des Reichsgaues Sudetenland*), později byla kancelář z praktických důvodů přemístěna do Severočeského muzea. Pověřenec „z pověření Státního památkového úřadu“ zajišťoval nejvýznamnější památky ve městě i širším okolí (byť pověření platilo jen pro tzv. Velký Liberec) – zámky, muzea i byty sběratelů –, snažil se také získávat další informace o sbírkách či rozsáhlejších knihovnách na základě výsledků německých obyvatel. Činnost pověřence dokumentují jeho zprávy uložené v odd. dokumentace Ústavu dějin umění Akademie věd ČR (ÚDU AV ČR), fond Národní kulturní komise – III. díl, Zprávy o činnosti Pověřenců Státního památkového úřadu v Liberci, též Národní archiv, fond Státní památková správa, kart. 705, inv. č. 401, 402.

38 Například z bytu hraběte Des Fours-Walderode na pražském Smíchově, sbírky hraběte E. Ledeboura-Wichelna ze zámku Milešov či F. Ringhofferova ze zámku Kamenice. (Viz Archiv Národní galerie, fond Národní galerie (1897) 1945–1990, Inventář „Z“, I, 1–1952.)

39 Zprávy o jeho činnosti viz Archiv Národní galerie, fond Národní galerie (1897) 1945–1990, kart. 13, Zajišťování 251.

40 O pátrání viz Karel Sklenář, Původní zpráva o výzkumu slovanské knížecí mohyly u Želének v roce 1850, *Časopis Národního muzea*, řada historická, CLIV, č. 2, s. 76; podrobněji dokumenty uložené v NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

41 Mezi ně patřila Národní a univerzitní knihovna, Státní památkový úřad a Státní galerie, naopak Národní muzeum bylo v této době ještě stále institucí zemskou.

42 Zde byla tato agenda svěřena referentovi Jaroslavu Drtinovi (1908–1967), který se později stal vedoucím tohoto oddělení.

43 Viz Kristina Uhlíková, Spor o konfiskáty, *Zprávy památkové péče* LXXVI, 2016, č. 2, s. 214–220.

44 Viz dokumenty v NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335 a Strouhalová, Knihy znovu nalezené (pozn. 2), s. 42–43.

45 Koncepty článku viz NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

Kumulace těchto funkcí byla relativně častá. V regionech, kde z různých důvodů nebylo možné zapojit do „ochranářských“ aktivit městského archiváře, byly na základě postupně dodávaných kontaktů od muzejní a památkové sekce oslovováni správci muzeí a okresní konzervátoři. Primárně se pozornost soustředila na osobnosti působící u bývalých hranic protektorátu, které mohly nejsnáze do oblastí pohraničí proniknout a navíc byly většinou se zdejšími poměry alespoň do určité míry obeznámeny. Kromě obecné výzvy k zajištění památek, archivů a muzeí v určité oblasti je Sekretariát často také vyzval k velmi konkrétním úkolům – prohlídce objektu či pátrání po vzácné sbírce nebo pouze jednomu předmětu. Dopis byl současně mnohdy formulován tak, aby se jím mohl adresát prokázat jako oficiálním pověřovacím dokumentem: „*Pan J. Ambrož, okresní konservátor v Jilemnici, má právo prokázati se tímto dopisem jako legitimací Sekretariátu Zemského národního výboru v Praze pro výhradní dispozici archivními, musejními a jinými kulturními památkami v obvodu politického okresu jilemnického, příp. vrchlabského.*“⁴⁶

Dopis dále pokračuje: „*Národní výbory jsou povinny v každém případě, pokud jde o tyto záležitosti, obracet se k němu o jeho souhlas. Bez jeho vědomí nemohou zejména tyto památky obstarati, zciziti nebo přemísťovati jak v mezích okresu, tak v mezích obce. Zmíněný konzervátor ručí zde za bezpečnost všech těchto historických a uměleckých památek a musí proto býti také informován o jejich místních uloženích.*“⁴⁷

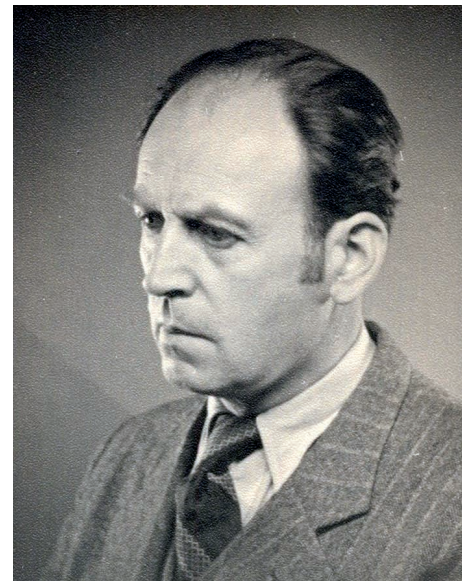
V některých případech byla k pověřovacímu dopisu připojena ještě zvláštní žádost posádce Československé armády. („*Žádám velitelství Vašeho praporu, aby zmíněného pána v jeho snahách po zajištění uměleckých a historických hodnot významu celonárodního všemi prostředky Vám po ruce jsoucími laskavě podporovali.*“)⁴⁸ Aktivní spolupráce armády byla v bezprostředně poválečném období pro pověřence často klíčová, protože její jednotky se stávaly nejoperativnějšími orgány při faktickém zabezpečení příslušných objektů, nehledě na to, že v mnoha lokalitách stále trvalo bezpečnostní riziko. Turnovské Zajišťovací komisi, jejíž činnost bude ještě níže zmíněna, vojenské posádky poskytovaly i stravu a ubytování při jejích delších cestách.⁴⁹ Zástupci armády či národního výboru se stávali často také úředními svědky vlastního zajištění objektu či sbírky, což samozřejmě zvyšovalo hodnotu celého aktu a explicitně zvyšovalo autoritu pověřenců. Celý akt byl stvrzen protokolem podepsaným všemi zúčastněnými.

Pověřenci svoji pozornost primárně zaměřovali na muzea, městské či patrimoniální archi-

Obr. 6. Josef Scheybal (1897–1967), člen Zajišťovací komise, později pověřenec ministerstva školství a osvěty a od jara roku 1947 Národní kulturní komise. Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv.

vy a šlechtická sídla, v mnoha lokalitách však prohlédli také honosné vily místních továrníků, a to zvláště ty, které jejich majitelé z různých důvodů opustili a existovalo povědomí o jejich kulturně hodnotném vybavení. Řada muzejních sbírek i archiválií byla zvláště v oblasti pohraničí před koncem války přemístěna do úkrytu, nejčastěji obecních sklepních prostor, místních zámků, či dokonce kostelních katakomb (v Hejnicích) a okolních jeskyní (Kamenický Šenov). Nebylo výjimkou, že byly v těchto prostorech zazděny.⁵⁰ Někdy se jednalo o větší část sbírek, v jiných případech pouze o nejvzácnější kusy. Tyto úkryty byly v první fázi většinou pouze zkontrolovány (protože „*v kraji není ještě dostatečně osobní a majetkové bezpečnosti*“)⁵¹ a vyjmutí deponátů bylo ponecháno na pozdější dobu s tím, že pověřenec pouze požádal národní výbor o jejich sřezení. Objekty muzea, archivu, opuštěného zámku byly uzamknuty, zapečetěny a klíče ponechány nejčastěji v úschově místního národního výboru (místní správní komise). Vstup byl označen nápisem MUSEUM, a to i v azbuce. Pokud v objektu někdo trvale bydlel, byl pověřen dozorem nad ním, i když se většinou jednalo o Němce. V těchto případech pověřenec nemohl zapečetit celý objekt, ale vybral pouze místnosti s nejcennějším vybavením, případně nechal toto zařízení soustředit do několika uzamykatelných prostor ve vyšších patrech.

Mnoho zámků, případně klášterů bylo obsazeno některou z osvobozených armád, pro něž byly rozsáhlé prostory šlechtických sídel a historických klášterů, často vůbec či minimálně obývaných, vhodným místem pro ubytování vojáků či umístění lazaretu. Někdy zde byly zřízeny i zajatecké tábory (např. v tepelském klášteře).⁵² V těchto případech záleželo prakticky zcela na rozhodnutí velitele příslušné posádky. Pověřenec se většinou snažil jednáním s ním zjistit přesnější situaci v objektu, které prostory mužstvo využívá a zda je alespoň nějakým způsobem zajištěn cenný mobiliář, například soustředěním do několika uzamykatelných místností. Kupodivu prakticky ze žádné ze zpráv, které pověřenci poté zasílali Sekretariátu a v nichž podrobně popisovali své kroky ve prospěch zabezpečení památek, nevyplývá neochota těchto velitelů s nimi jednat. S americkou armádou byla spolupráce obecně snazší. Velitelé pověřence většinou ubezpečili, že mobiliář ochrání, do objektu je však vpustit odmítli. V tom případě byl národní výbor požá-

6

dán, aby nadále monitoroval situaci, protože nikdo ze zúčastněných neměl pravomoc do záležitostí osvobozených armád zasáhnout a ministerstvo zahraničních věcí nabádalo k trpělivosti. Prakticky žádný vliv neměly československé úřady ani na činnost tzv. sovětských

■ Poznámky

46 Pověření Sekretariátu pro evidenci uměleckých a historických památek – Zemského národního výboru J. Ambrožovi ze dne 28. 5. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

47 Ibidem.

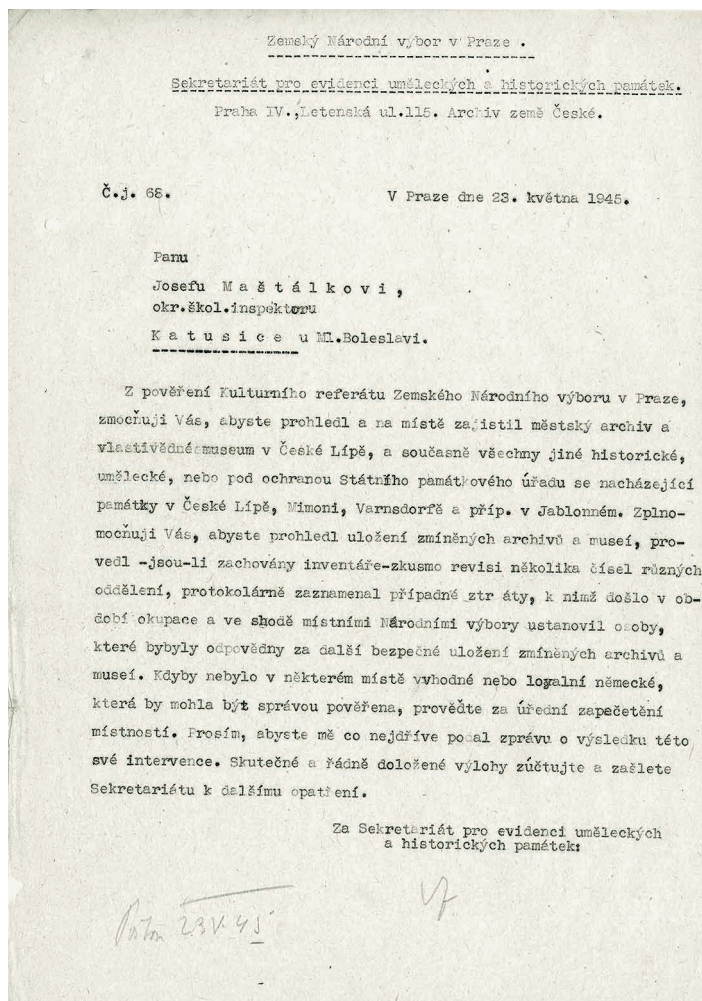
48 Dopis Sekretariátu pro evidenci uměleckých a historických památek – Zemský národní výbor Velitelství hraničářského praporu č. 4 v Jilemnici, 28. 5. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

49 Dopis Karla Vika Zdeňku Wirthovi, 2. 6. 1945, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, korespondence K. Vika.

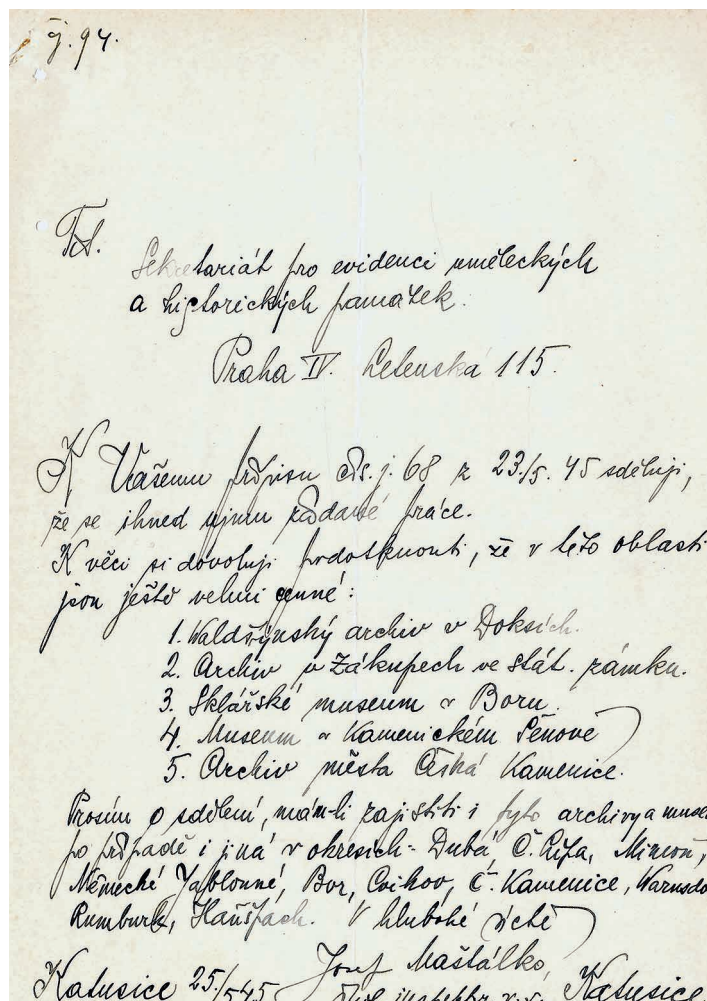
50 Například v Kamenickém Šenově: „*Nejcennější věci z archivu i muzea byly vybrány a zazděny do skály. Z muzea zbyl pouze nábytek a různé jiné věci, které neměly vysoké ceny.*“ (Zpráva J. Maštálka Sekretariátu pro evidenci a ochranu uměleckých a historických památek při ZNV, 28. 5. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.) V Českém Kamenici: „*Některé spisy byly uloženy ve dvou železných bednách, které byly uloženy do hrobu na hřbitově.*“ (Táž zpráva.)

51 Ibidem.

52 V klášteře byly ubytovány německé zajatky pod dozorem americké armády, Volf (pozn. 3), s. 7. – Dokumenty o snahách o zabezpečení zdejší knihovny a sbírek viz NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

7

8

Obr. 7. Kopie dopisu Sekretariátu pro evidenci uměleckých a historických památek Zemského národního výboru v Praze Josefu Mašťálkovi, 23. 5. 1945. Národní archiv, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

Obr. 8. Odpověď Josefa Mašťálky na zmocnění Sekretariátem pro evidenci uměleckých a historických památek k zajištění památek a archivů v severních Čechách, 25. 5. 1945. Národní archiv, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

trofejních oddílů,⁵³ které odvážely zařízení některých šlechtických sídel, zvláště v prostoru bývalých Sudet.

Na základě zmiňovaných zpráv pověřenců⁵⁴ a článku M. Volfa v prvním ročníku *Archivního věstníku* z roku 1946⁵⁵ máme relativně přesnou představu, kdo a v jaké míře se do tohoto procesu zapojil. A nutno říci, že těchto osobností bylo opravdu hodně. Volf jich ve svém článku zmínil 23 a uvedl, že různým způsobem zasáhly v 53 lokalitách.⁵⁶ Neaktivnější podle počtu zachovaných zpráv i podle Volfova mínění byla tzv. Zajišťovací komise tvořená turnovským okresním konzervátorem památkové pé-

če malířem Karlem Vikem (1883–1964), dále obchodníkem se starožitnostmi a soudním znalcem Josefem Scheybalem (1897–1967) a bývalým důstojníkem dělostřelectva Zdeňkem Krejčíkem. Teritoriální rádius této skupiny byl na jejich vlastní žádost na rozdíl od dalších pověřenců velmi rozsáhlý – jejich zmocnění se vztahovalo na území severních a východních Čech od Labe až k Broumovu. Podle Josefa Scheybala komise během prakticky tří měsíců své existence navštívila ve vymezeném regionu 50 lokalit, zajistila budovy a mobiliář 30 zámků⁵⁷ a další objekty „za poměrů podobných divokému západu“.⁵⁸ Činnosti této skupiny se autorka podrobněji věnovala v jedné ze svých předchozích statí.⁵⁹

Není cílem tohoto článku zmínit všechny osobnosti, které se do zajišťování památek zapojily, uvedme však alespoň některé z těch, jež se výrazným způsobem zapsaly do kulturní historie regionu tím, že zasáhly na klíčovém místě v klíčovou dobu. Jedním z velmi aktivních pověřenců byl školní inspektor ve výslužbě Josef Mašťálko (1876–1950) z Katusic u Mladé Boleslavi.⁶⁰ Do této vesničky se nuceně přestěhoval z České Lípy po uzavření mnichovské do-

■ Poznámky

53 Literatura věnující se otázce trofejních oddílů (např. Drahomír Jančík – Tomáš Kalina, *Kořistní praxe Rudé armády v Československu v letech 1945–1946*, *Historický obzor* XI–XII, 2014, s. 265–272) zatím reflektovala pouze Rudou armádou zabavený materiál a stroje z průmyslových podniků a depozity bank. O tom, že oddíly odvážely také zařízení zámků (například ze Stráže pod Ralskem, Maštova), se dovídáme pouze ze zmínek v regionálních pramenech, například v materiálech místních národních výborů či místních správních komisí.

54 Uložených v NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

55 Volf (pozn. 3).

56 Tamtéž, s. 4–8.

57 Koncept dopisu sekčním šéfovi ministerstva školství a osvěty, 1. 12. 1945, Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost J. Scheybala, sign. VII.2/2–149/1.

58 Ibidem.

59 Kristina Uhlíková, Josef Scheybal a jeho role při konfiskaci movitých památek z majetku občanů německé národnosti po 2. světové válce, 1. část, období 1945–1947, *Fontes Nissae* XV, 2014, č. 2, s. 3–14.

60 Ladislav Smejkal, *Památkové aktivity Josefa Mašťálky*, *Bezděz* XII, 2003, s. 213–237. – Pavla Novotná, *Osvětová a publicistická činnost Josefa Mašťálky*, bakalářská

č. 116.
 (Ministerstvo školství)
 Sekretariát pro evidenci
 uměleckých a historických
 památek Praha IV.
 Prosim vás, že při jízce buskem, jízce na
 na cestě Zábřehu jím ^{umělecké} archivy
 v C. Lipě a Mimoňu a v obor mušket
 i muzea. Při tom jízce v Mimoňu
 v zámečku hraběte Glabitzka objevit
 knihy z univerzitní knihovny
 v Berlíně - libře knih v nepořá-
dku, na chodbách se vačely v záme-
cku, v zahradě ve skleníku,
v knihovně, každý k nim mohl.
 Shled jsem nakažali mušketu

9a

Nar. výboru v Mimoňu, aby vral
 asi 40 knih a ra doboru bylo
 knihy dal do mušketu, které
 jsou zavrž. Byli jsme tu v dnu
 velkou porušení. Časť mušketu
 jsou zapečetili. Knihy jsou ještě
 v jiných mušketech. Prosim, upozor-
 níte na tuto obrovskou ztrátu
vládu knihy, aby se co nejde-
řadila. Upozornil jsem na
 rec voj. vládu - C. Lipě
 hrabě Glabitzka, kterého jsem dal
 zavolat, také belostně zachránit
 knihy. V děle Josef Maštálka
 šrot. insp. v r.
 Kaluše.
 C. Lipa 26. 5. 45.

9b

Obr. 9a, 9b. Dopis Josefa Maštálka Sekretariátu pro evi-
 denci uměleckých a historických památek o objevu knih de-
 ponovaných v závěru války německými institucemi v zám-
 ku Mimoň, 26. 5. 1945. Národní archiv, fond Zemský
 úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802,
 inv. č. 1335.

hody v roce 1938. Maštálka byl významnou
 osobností působící v období první republiky
 v menšinové české společnosti převážně ně-
 meckého českolipského regionu. V České Lípě
 stál v té době za vznikem českého Muzejního
 spolku pro kraj Českolipský, který mimo jiné
 díky jeho iniciativě začal vydávat vlastivědný,
 dodnes vycházející časopis Bezděz, jehož byl
 redaktorem. Zastával také funkci okresního
 konzervátora státní památkové péče. Škála je-
 ho činností však byla i jinak velmi široká, sku-
 tečně „osvětová“ v dobovém chápání významu
 tohoto slova.⁶¹ To byl ostatně relativně typický
 znak většiny do ochranné činnosti v roce
 1945 zaangażovaných osobností. Josef Maš-
 tálka odpověděl na jemu adresovaný oficiální
 dopis Sekretariátu vyzývající k zajištění pamá-
 tek v části pohraničí blízké Mladé Boleslavi,

datovaný 23. května, prakticky obratem.⁶²

Ochotně přijal danou výzvu a nabídl zajištění ar-
 chivů, muzeí a památek i v dalších pohraničních
 regionech. Pověření Sekretariátu se nakonec
 vztahovalo na českolipský okres. V závěru kvě-
 tna během jednoho dne prohlédl objekty v Čes-
 ké Lípě, Zákupcích, Mimoňu, Německém Jablon-
 ném (dnes Jablonné v Podještědí) a Stráži pod
 Ralskem. Při další cestě o dva dny později na-
 vštívil Českou Kamenici, Kamenický Šenov
 a Nový Bor. Byl prvním, kdo nalezl v zámcích Mi-
 moň a Stráž pod Ralskem knihy a písemnosti
 německých institucí a institucí z okupovaných
 zemí ukryté zde v závěru války.⁶³ „Dne 26. kvě-
 tna ráno prohlédnuta v Mimoňu znovu část obrov-
 ské knihovny dovezené sem na mnoha vago-
 nech z Berlína. Knihy se tu uskladnily dosti
 nevhodně, neboť byl k nim přístup z rodin, kte-
 ré v zámku bydlí. V zahradě ve skleníku byly
 dokonce dvěře [!] otevřeny, takže sem přšelo
 a knihy i pergamenové svitky se kazily. Bylo
 nařizeno místnímu národnímu výboru, aby zaří-
 dil pro německé ženy pracovní povinnost a aby
 se knihy odnesly do místnosti, kterou lze uza-
 vřítí.“⁶⁴ O Maštálkově nález Sekretariát obra-
 tem informoval ministerstvo školství a osvěty,

■ Poznámky

práce, Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí
 nad Labem, Ústí nad Labem 2011. – Romana Střejčková,
 Medailon Josefa Maštálka, diplomová práce, Pedagogická
 fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad
 Labem 2012.

⁶¹ „Tradiční pojem pro mimoškolskou soustavu činností,
 institucí a prostředků, jejichž cílem je výchova a vzděláva-
 ní širokých vrstev obyvatelstva a jejich podněcování ke
 kulturním aktivitám. Pojem je dnes málo frekventovaný,
 byl nahrazen pojmy kulturně výchovná činnost, místní kul-
 tura; v oblasti vzdělávání dospělých pak pojmy, které tuto
 oblast přesněji specifikují.“ Zdeněk Palán, Osvěta, Andra-
 gogický slovník (vyhledáno 5. 1. 2018).

⁶² Dopis J. Maštálka Sekretariátu pro evidenci a ochranu
 uměleckých a historických památek, 25. 5. 1945, NA,
 fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a škol-
 ské, kart. 802, inv. č. 1335.

⁶³ O knihách v Mimoňu viz především Strouhalová, Knihy
 znovu nalezené (pozn. 2), s. 36–41.

⁶⁴ Zpráva J. Maštálka o zajištění městských archivů
 a muzeí v místech Česká Lípa, Mimoň, Jablonné, Stráž
 pod Ralskem, Česká Kamenice, Kamenický Šenov, Bor
 u České Lípě. 28. 5. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha,
 odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

kteřé žádal o odbornou prohlídku knih, a ministerstvo sociální péče a ochrany práce, které mělo zajistit kartotéku nacisty vězněných osob ve Stráži pod Ralskem. Až po zjištění, že mezi mimošnými knihami jsou i publikace z knihoven dříve okupovaných zemí, bylo vyrozuměno i ministerstvo zahraničních věcí. V této době se již Maštálko přestěhoval zpět do České Lípy. Na počátku června mu k pověření Sekretariátu přibyla ještě pověření ministerstva školství a osvěty víceméně k téže činnosti a pověření ministerstva vnitra k zajištění deponovaných knih na zámku Mimoň.⁶⁵ Maštálko v dalších letech působil jako konzervátor státní památkové péče pro českolipský okres a usiloval nadále o záchranu konfiskovaných památek.

Podobné pověření jako Maštálko získal v květnu 1945 pro oblast Podkrkonoší a Krkonoš jeho vrstevník, také konzervátor státní památkové péče, Jindřich Ambrož (1878–1955). Humpolecký rodák žil od roku 1907 v Jilemnicích, kde byl jmenován tajemníkem městského úřadu. Vedle úřednické činnosti se Ambrož, podobně jako Maštálko, věnoval celé škále osvětových aktivit. Především byl jednou z vůdčích osobností Krkonošské župy Klubu československých turistů a stal se jedním z největších znalců přírody i kulturních památek těchto hor. Ambrož byl Sekretariátem osloven a současně pověřen dopisem datovaným 28. května 1945.⁶⁶ Zajistil nejprve jilemnický zámek patřící Harrachům⁶⁷ a posléze i zámek stejných majitelů v Horní Branné. Poté se snažil zjistit situaci na zámku v Horním Maršově a sbírek Harrachovských sklárů v Novém Světě v Harrachově. Současně pozornost zaměřil na situaci v blízkém německém Vrchlabí. Zdejší Riesengebirgsmuseum (Krkonošské muzeum) a v něm uložený městský archiv byly již od roku 1917 ve velmi kvalifikované správě gymnaziálního profesora Karla Schneidera (1879–1951).⁶⁸ Ambrož již v květnu doporučoval, aby mu byla prozatím správa muzea ponechána, přestože byl Němec, a to jednak proto, že byl podle jeho názoru k Československé republice vždy loajální, jednak z čistě pragmatického důvodu, neboť sbírky muzea i archivu byly v dané době roztroušeny v řadě úkrytů, o kterých věděl jen on a navíc jako jediný znal systém, jakým zde byly uspořádány. I přesto byl však již v červenci 1945 Schneider zařazen do odsunu a Ambrož, který se to dověděl na poslední chvíli, urychleně intervenoval u Sekretariátu a žádal o jeho prozatímní ponechání ve Vrchlabí.⁶⁹ Sekretariát se snažil zasáhnout u pražských i regionálních úřadů a podařilo se mu získat pro Schneidera povolení k dalšímu pobytu ve Vrchlabí. Ten se však na počátku srpna v situaci, kdy měla jeho manželka a dcera odejít do internačního tábora, rozhodl za Ambrožovy pomoci raději pro odchod ze země.

Jen o málo úspěšnější ve snaze o ponechání původního německého správce ve funkci byli lounští pověřenci, správce zdejšího archivu historik Jiří Tschorna-Brindler a správce muzea, kronikář a učitel Václav Kučera (1898–?).⁷⁰ Oba ve své zprávě o zajištění muzea a archivu v Chomutově doporučili ponechání správy obou institucí Rudolfu Wenischovi (1892–1967). „*Městské museum a archiv v Chomutově vede od roku 1923 Dr. Rudolf Wenisch, který jako objektivní a snášenlivý německý vědecký pracovník požíval vždy důvěry českých pražských odborných kruhů, kterýžto názor sdílí i místní Národní výbor v Chomutově, neboť ho pověřil další správou muzea a archivu.*“⁷¹ Sekretariát, který si v Praze vyžádal o Wenischovi vlastní reference, s jejich názorem souhlasil a ponechal mu i dozor nad muzeem a archivem v Kadani, které také již řadu let spravoval. Správy kadaňských institucí se však musel Wenisch vzdát obratem, protože mu chomutovské vojenské velitelství odepřelo udělit povolení cestovat státní dráhou.⁷² V červenci mu byla odňata i správa chomutovského muzea a na podzim roku 1946 byl i s rodinou vysídlen.⁷³ Podobný osud potkal většinu dosavadních německých správců městských muzeí, archivů i řady šlechtických sídel nehledě na jejich politickou angažovanost během války. V některých případech, podobně jako u doktora Wenische, se podařilo jejich odchod oddálit, a to většinou ze zcela praktických důvodů nutnosti zachování kontinuity ve správě objektu i sbírek. Zůstat v Československu mohli však pouze ve výjimečných případech (například Heinrich Zimmermann /1903–1987/ v Lokti či Adalbert Wodiczka /1886–1964/ v Českých Budějovicích). Jak dokládá případ protektorátního správce československého muzea Adalberta Wodiczky zaznamenaný zdejším pověřencem, malířem Adolfem Trägerem (1888–1965), někdy se nevyhnuli ani fyzickému násilí: „*Bylo i to napjaté, nevěděl jsem právě během zakončování svého protokolu, kde Wodiczka je v den registrace Němců. Sháněl jsem jej, když nebyl doma, na policii, ve věznici osobně etc. Byl také ztloučen (o tom všem nechci psát, mám o tom svůj názor), dle svého zjevu druhý den, musil jsem dát jej doprovodit, neb se potácel. Osvědčení, které jsem na [árodním] Výboru vymohl, nemohl jsem mu domů v čas doručiti. Nevím, jak je mu dnes. Víte ale, jak jej zatím potřebujeme pro revisi i sehnání všech věcí.*“⁷⁴

Jedinečnou reflexi situace z druhé (tedy německé) strany nám poskytují vzpomínky zmiňovaného správce vrchlabského muzea Karla Schneidera, který především velmi negativně vnímal silné antiněmectví. Urážel jej strach J. Ambrože, který se k němu jinak choval s velkou dávkou kolegiální solidarity, z toho, aby je někdo společně neviděl na veřejnosti, a do-

konce v této souvislosti citoval Ambrožovu větu: „*Víte přece, že by mě pověsili, kdyby nás někdo viděl společně jít do města.*“⁷⁵ Zatímco Ambrože si Schneider jinak vážil pro jeho hluboké znalosti dějin, místopisu a přírody kraje, byl zcela zdrcen přístupem nově jmenovaného českého správce vrchlabského muzea, původním povoláním železničního úředníka Emila Flégla (1902–1977), který o nic z toho nejevil zájem, do muzea prakticky nechodil a s ním odmítal komunikovat.

Vzhledem k nepřehlednosti situace se relativně často stávalo, že určité instituce a objekty byly zajištěny dvakrát, případně i vícekrát (například frýdlantský zámek). Sekretariát sám v některých případech vydal více pověření

■ Poznámky

65 Zpráva Miroslava Patavy o prohlídce a zajištění knihoven evakuovaných z Německa a z Prahy na Českolipsko, 16. 7. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

66 Kopie dopisu uložena v NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

67 Posledním majitelem byl Jan Nepomuk Antonín Harrach. Dokumenty k zajištění zámku viz pozůstalost A. Ambrože v Krkonošském muzeu v Jilemnicích, kart. 36. Na Ambrožův návrh byl zámek získán pro Krkonošské muzeum, které zde sídlí dodnes.

68 PhDr. Karel Schneider, středoškolský učitel, správce muzea a archivu ve Vrchlabí, o něm viz např. článek Zum Gedenken an der letzten Obmann des deutschen Riesengebirgsvereines im Sudetenland Prof. Dr. Karl Schneider, *Riesengebirgsheimat*, říjen 1951, s. 1–2. – Wolfgang Fink, *Wie ein Wind vom Riesengebirge. Professor Karl Schneider und Hohenelbe*, Marktobendorf 2003.

69 Dopis J. Ambrože Archivu země České k rukám M. Volfa, 5. 7. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

70 Zmiňovaní lounští pověřenci J. Tschorna-Brindler a V. Kučera své aktivity dále zaměřili na další lokality v Podkrusnohoří – zajistili teplické, mostecké a duchcovské instituce i osecký klášter. Za alespoň základní informace o těchto osobnostech děkuji historikovi Jaroslavu Haverlantovi z Oblastního muzea v Lounech a Janě Kuprové ze Státního okresního archivu v Lounech.

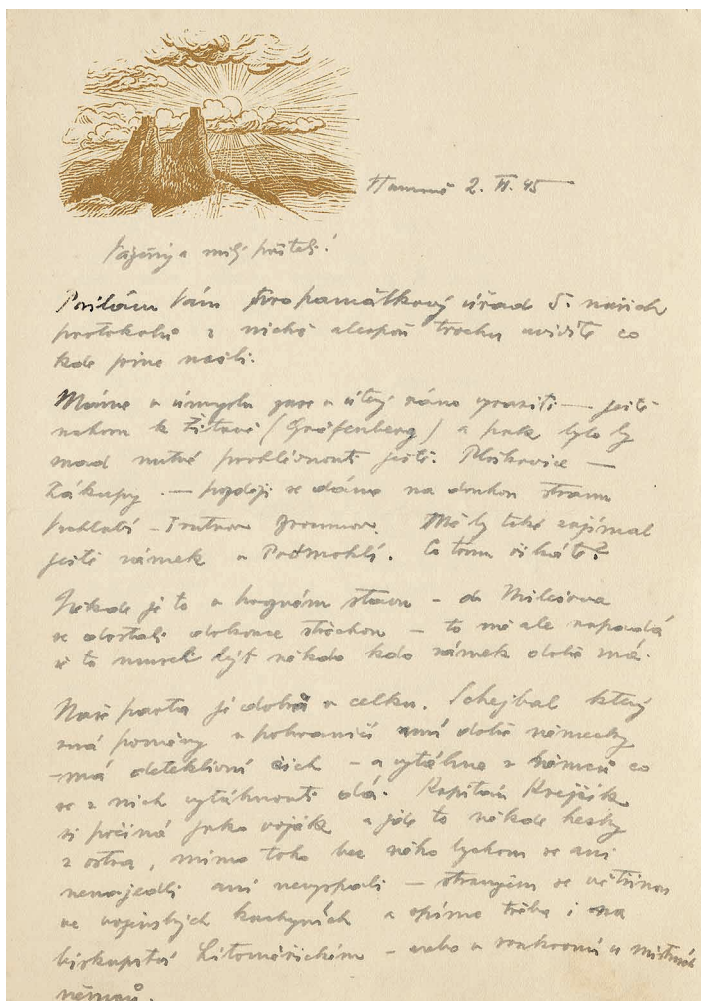
71 Zápis o zajištění městského muzea a archivu v Chomutově, 29. 5. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

72 Němci mohli státní dráhou cestovat pouze se zvláštním povolením.

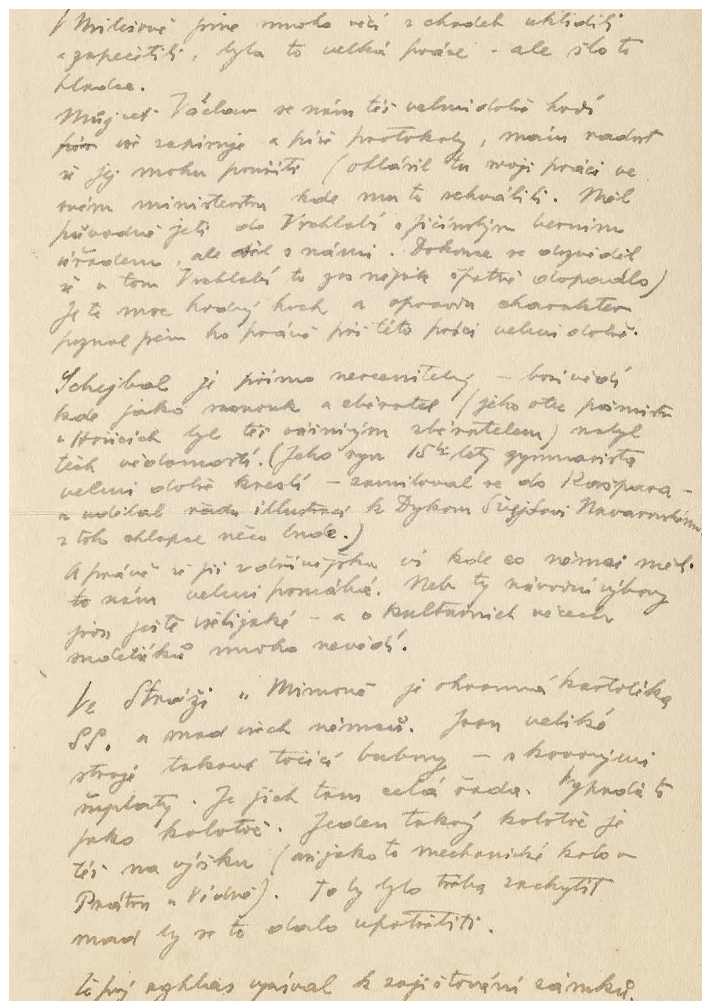
73 Viz M. Flanderová, *Historie chomutovského muzea*, <https://otik.zcu.cz/bitstream/11025/5447/1/chomutovske-muzeum.pdf>, staženo 8. 1. 2018.

74 Dopis A. Trágera Z. Wirthovi, b. d. (květen 1945), ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, korespondence A. Trágera.

75 Fink (pozn. 68), s. 22, v originále: „*Sie wissen doch, daß ich unter dem Galgen stehe, wenn man uns beide in der Stadt gehen sieht.*“

10a

10b

Obr. 10a, 10b. Dopis konzervátora státní památkové péče malíře Karla Vika, vedoucího tzv. Zajišťovací komise z Turnova, v němž informuje Zdeňka Wirtha o činnosti této komise, 2. 6. 1945. Ústav dějin umění AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, korespondence K. Vika.

pro stejné regiony či lokality, a to zvláště když si nebyl jistý, že jeho výzva bude vyslyšena. Někdy nezávisle na Sekretariátu vydal druhé pověření jiný úřad či instituce (ministerstvo školství a osvěty, Národní muzeum atd.). Na tento stav však bylo v této první fázi pohlíženo spíše pozitivně v tom smyslu, že dvojí kontrola je lepší než žádná, byť někdy docházelo také ke sporům mezi jednotlivými subjekty.

Poválečná doba více než která jiná nahrávala podvodům a snadnému zneužívání pravomocí. Mnoho kulturně cenného mobiliáře, zvláště z německého majetku, se již v prvních měsících dostalo do rukou překupníků, kteří postupně vytvářeli organizované sítě. Předměty byly předávány do pražských obchodů se starožitnostmi a aukčních domů, prodávány na černém trhu i tajně vyváženy do zahraničí (zřejmě zvláště do USA). Tento proces ve svých zprávách ministerstvu školství a osvěty popsal

Josef Scheybal.⁷⁶ Zatímco své kompetence v tomto směru často překračovali (z nevědomosti a nedostatečné informovanosti) či úmyslně zneužívali ve svůj prospěch zástupci místních i okresních národních výborů / správních komisí,⁷⁷ mezi pověřenci se vyskytl pouze jediný takový případ a ani zde se nepodařilo přímo prokázat poškození či zcizení kulturně hodnotných statků.

Jednalo se o případ vídeňského Čecha Otakara Prkny (1911–?).⁷⁸ Prkna během první republiky a v období protektorátu působil jako učitel na několika školách na Pardubicku a Chrudimsku. Zde vystupoval jako velmi aktivní spolupracovník okupantů a po válce proti němu bylo proto vzneseno obvinění pro kolaboraci. Ještě předtím, na počátku května, patrně ze strachu před hněvem svých kolegů uprchl z Pardubic do Prahy, kde se stal nejprve členem Re-

■ Poznámky

⁷⁶ „Většina pražských obchodníků starožitnostmi nejedí po nákupech osobně. Každý má svého agenta, který nákupy v pohraničí obstarává. Jsou to většinou nenápadné osoby, které ve většině případů bydlí nehlášení (!) buď u svých známých neb „obchodních“ přátel, dohazovačů

a vetešníků, kteří ho o poměrech informují, udávají byty, kde starožitnosti jsou, a koupí zprostředkují. Tito agenti nemusí být vždy osobami mužskými, jsou to i ženy a v mnohých případech manželky úředníků, které samy sběratelky, si tímto způsobem přivydělávají a ze zisku uhrazují buď své vlastní záliby, neb koupě luxusních předmětů, tedy určitý druh šmeliny. Zboží do Prahy se zřídka kdy dopravovalo drahou, většinou se tak dělo pomocí špeditérů neb osobními auty.“ (Dopis Josefa Scheybala Zdeňku Wirthovi, 29. 4. 1946, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, korespondence J. Scheybala.) Další dokumenty viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Národní kulturní komise, dokumenty z činnosti J. Scheybala, Protokoly z činnosti J. Scheybala a Zprávy z činnosti J. Scheybala MŠO.

⁷⁷ Jednou z největších kauz tohoto druhu, jež byla odhalena již v dané době, a to díky pověřenci MŠO v Ústí nad Labem A. Pifflovi (o jeho osobnosti viz další text), bylo rozkradení mobiliáře a cenných sbírek vily nejznámějšího ústeckého podnikatele Georga Schichta. Během vyšetřování bylo tehdy obviněno několik pracovníků ONV a MNV v Ústí nad Labem. Viz Michal Mareš, *Přícházím z periferie republiky*, Michal Jareš (ed.), Praha 2009, s. 184–188; články o dané kauze viz tamtéž, pozn. 226 na s. 186.

⁷⁸ Dokumentace celého případu viz NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

volučních gard. Záhy si vyžádal od České národní rady pověření zajišťovat památky. Podařilo se mu získat k dispozici osobní automobil, a to včetně nároku na pohonné hmoty, což byl pro jiné pověřence zcela nebývalý luxus. Poté odjel do Žatce, který v první fázi učinil východiskem svých zajišťovacích aktivit, při nichž aktivně spolupracoval s místní československou vojenskou posádkou, od jejíhož velení dostal dokonce povolení nosit a používat střelnou zbraň.⁷⁹ Po vzniku Sekretariátu pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek jím bylo Prknovi jeho zmocnění potvrzeno, přičemž jeho pravomoc se měla vztahovat na rozsáhlé území politických okresů Žatec, Kadaň, Chomutov, Karlovy Vary, Teplá, Litoměřice a Podbořany.⁸⁰ Následně byl také jmenován národním správcem několika opuštěných šlechtických sídel v tomto regionu, mezi nimi Thun-Hohenstein-Salm-Reifferscheidtského zámku v Klášterci nad Ohří, jehož správa a pověření ochranou jeho hodnotného mobiliáře mu byly svěřeny také ministerstvem školství a osvěty. V té době však již na něj byl vydán v Pardubicích zatykač z důvodů kolaborace a také zde byl v druhé polovině června při údajné návštěvě matky zatčen. Přes rozsáhlé vyšetřování se nakonec nepodařilo prokázat, že by ze spravovaných zámků či zajištěných objektů kromě několika hraběcích svršků pocházejících z klášterského zámku cokoliv odcizil. Na druhou stranu nebylo možné ani dokázat, že si nepřisvojil nic, protože nikdo přesně nevěděl, co vše se zde na konci války nacházelo. Prkna posléze uprchl z pardubického vězení a zmizel neznámo kam. Uvedený případ dokazuje, jak snadné bylo v této chaotické době vhodným způsobem komunikace získat důvěru řady oficiálních míst, a to často prakticky na nejvyšší úrovni. Nutno vlastně Prknovi připsat k dobru, že své nebývalé rozsáhlé, až neuvěřitelně snadno a rychle nabyté pravomoci nezneužil v daleko větší míře.

Postupná konsolidace poměrů

Během července a srpna se začala situace v obnovené Československé republice ve všech směrech pozvolna konsolidovat a bylo tomu tak alespoň do určité míry i v oblasti ochrany a správy kulturních statků. Pražské instituce podle svých personálních i prostorových možností začínaly svázet své sbírky deponované v různých objektech před válečným nebezpečím. Postupně byly evidovány zahraniční knihy,⁸¹ archivní dokumenty i sbírky zavlčené na území republiky říšskými úřady. Problém bezprizorných německých památek chtěl stát vyřešit samostatnou institucí, v první fázi nazvanou Národní kulturní fond. Fond měl provést výběr nejhodnotnějších movitých předmětů i knih a buď je předat do sbírek specializovaných in-

stitucí, nebo si je ponechat pro zařízení objektů, jež si měl vybrat ze 496 zkonfiskovaných šlechtických sídel. Založení této instituce navrhl v červenci roku 1945 prezident republiky Edvard Beneš (1884–1948) předsedovi vlády Zdeňku Fierlingerovi (1891–1976). Jednání v této věci bylo ihned zahájeno na ministerstvu školství a osvěty. Přípravou návrhu dekretu o zřízení tzv. Národního kulturního fondu byl pověřen historik umění Zdeněk Wirth (1878–1961), který již od června působil na ministerstvu jako poradce osvětového odboru. Další zúčastněná ministerstva však nestihla dokončit projednávání jeho návrhu do 28. října 1945, kdy končila lhůta k vydání prezidentských dekretů.⁸² Instituce přejmenovaná na Národní kulturní komisi musela být tedy zřízena zákonem regulérně schváleným tzv. Prozatímním národním shromážděním, k čemuž došlo až 16. května následujícího roku.⁸³ Její činnost potom díky řadě dalších administrativních průtahů mohla být zahájena až v únoru roku 1947.

Do té doby bylo nutné hledat jiné mechanismy, jak konfiskované památky zabezpečit. Osudy konfiskátů, a tedy i metody jejich zabezpečení se od léta 1945 rozdělily do dvou linií v závislosti na tom, podle jakého dekretu byly vyvlastněny. Většina šlechtických sídel souvisela se zemědělským majetkem, protože historicky tvořila nedílnou součást velkostatků, byť během první pozemkové reformy výrazně okleštěných. Podléhala tedy dekretu č. 12/1945 Sb. Veškerý majetek vyvlastněný tímto dekretem měl přejít do správy ministerstva zemědělství (jeho IX. odboru) a od září téhož roku do správy Národního pozemkového fondu zřízeného v té době jako samostatná instituce podřízená tomuto ministerstvu. Fond měl pozemky i objekty postupně předat novým majitelům či správcům. 11. července 1945 ministerstvo dovolilo zřídit u zmiňovaného IX. odboru tzv. Památkovou komisi, která se měla zabývat ochranou památkově hodnotných objektů z tohoto majetku i cenného mobiliáře v nich uloženého.⁸⁴ Významnou roli v ní hrál Zdeněk Wirth v pozici zástupce ministerstva školství a osvěty. Komise v první řadě posuzovala vhodnost uchazečů o přidělení historických budov, respektive jimi navrhovaného využití pro ně. V případech, kdy byl velký tlak na urychlené předání objektu novému majiteli, a tedy jeho vyklizení, členové Komise sami třídili i zde uložený mobiliář a rozdělovali jej dalším institucím. Pověřenci se do ochrany šlechtických sídel od pozdního léta roku 1945 již většinou nezapojovali, byť i zde bychom našli výjimky, kdy si naléhavá situace vyžádala jejich zásah. Jmenování vhodných národních správců šlechtických sídel⁸⁵ a jejich následné přejímání do správy ministerstva zemědělství, respektive posléze Národního pozemkového

fondu totiž často nepostupovalo dostatečně rychle a objekty zůstávaly nezabezpečené.

Odlišným způsobem musely postupovat snahy o zabezpečení zbývajících památek z německého majetku definitivně vyvlastněného až v říjnu roku 1945 dekretem č. 108/1945 Sb., do té doby však již většinou spravovaných národními správci. Tento dekret se vztahoval přibližně na jeden milion bytů v činžovních domech, vilách a selských usedlostech a na jejich prakticky veškeré vnitřní zařízení, mimo ně také na muzea v majetku německých spolků, knihovny, dílny, ateliéry a průmyslové podniky. Josef Scheybal odhadoval, že přibližně 10 % z těchto bytů, tedy 100 000, bylo zařízení „luxusně“, tedy nacházela se v nich originální umělecká díla, kvalitní výrobky uměleckého řemesla – nábytek, keramika, skleněné předměty apod. – a početnější knihovna. Velké nebezpečí, které jim hrozilo, si kupodivu uvědomilo ministerstvo vnitra. O záchranu řady z nich sice usilovaly výše zmiňované pražské centrální instituce od Státního památkového úřadu přes Národní a univerzitní knihovnu po Národní muzeum a Státní galerii, avšak jejich snahy vzhledem k výrazně limitovaným personálním a dalším možnostem, stejně jako nedostatečně silným pravomocem, nemohly mít plošný dosah. Ministerstvo vnitra se rozhodlo vydat národním výborům, které konfiskaci do značné míry realizovaly, oficiální a závazný pokyn, jak mají k těmto předmětům přistupovat. Vyhláška ze 7. října roku 1945 se měla vztahovat na širokou škálu předmětů: „*Při určování, jaké předměty přicházejí v úvahu, budiž vzato za základ hledisko co nejširší. V úvahu přicházejí tedy*

■ Poznámky

79 Povolení z 22. 5. 1945 vydané posádkovým velitelem československé armády v Žatci, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

80 Pověření Kulturní komise ZNV O. Prknovi, 25. 5. 1945, NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

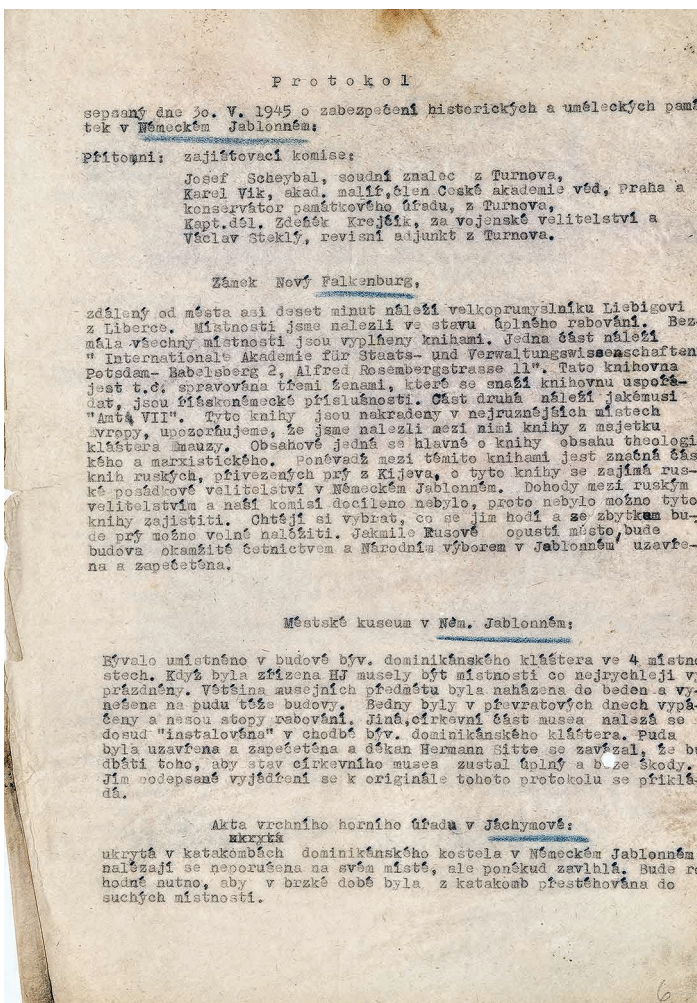
81 Strouhalová, *Knihy znovu nalezené* (pozn. 2), s. 36–41.

82 Viz Zápis o prvním ustavujícím zasedání NKK, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VII, inv. č. 114, publikováno v Kristina Uhlíková, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004, edice č. 9, dále *Koncept zprávy související s předložením zákona o zřízení NKK parlamentu*, ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXIII.

83 Zákon č. 137/1946 Sb., o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku, publikováno v Uhlíková (pozn. 82), edice č. 7.

84 Zápis ze schůzí Památkové komise jsou uloženy v ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. Wv 15, sv. 3.

85 Problémem také bylo, že ne všichni národní správci ko-

Obr. 11. Protokol Zajišťovací komise týkající se zajištění objektů v dnešním Jablonném v Podještědí, 30. 5. 1945. Ústav dějin umění AV ČR, odd. dokumentace, fond Národní kulturní komise, dokumenty z činnosti J. Scheybala, kart. XVIII, inv. č. 59.

Obr. 12. Zápis o zajištění městského musea a archivu v Chomutově pověřenci Václavem Kučerou a Jiřím Tschornou, 29. 5. 1945. Národní archiv, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

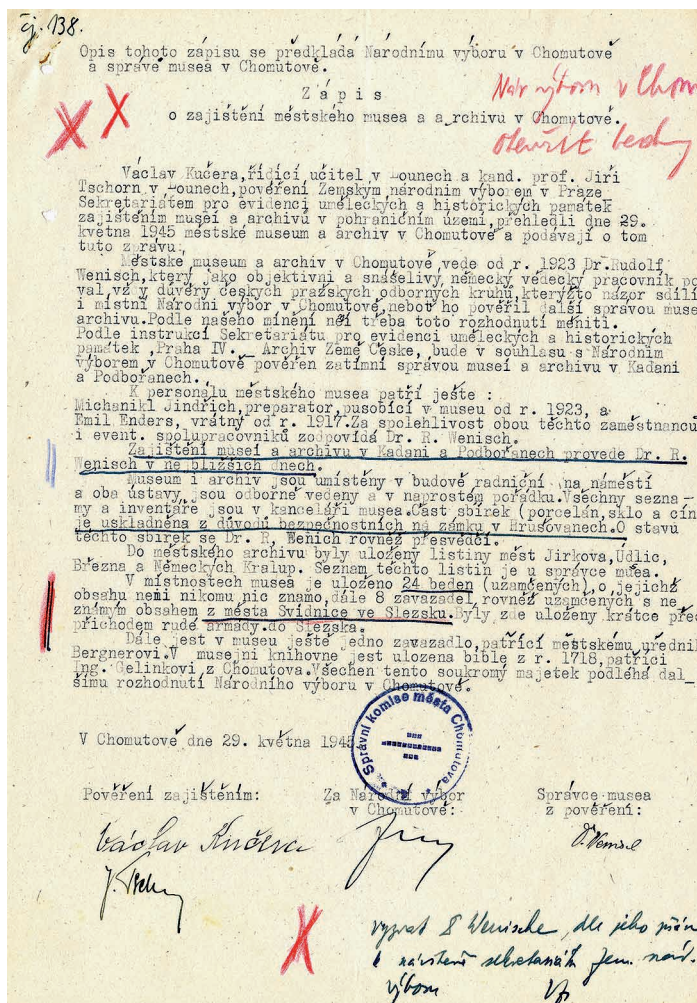
nejen předměty ceny umělecké, kulturní, předměty přepychové, vzácné, ozdobné apod. nýbrž i předměty užitkové, které materiálem nebo zpracováním jsou cenné, třebas jinak slouží běžné potřebě. Za památný předmět nutno pokládati zejména ty předměty, které jsou dokladem dobové kultury, lidské práce, důmyslu a pokroku v jakémkoliv oboru podnikání a vědy, nebo připomínají určitou událost, i když toto jest jen místního významu, a mají tedy cenu historickou, studijní, třebas by šlo o reprodukce nebo falsa.⁸⁶

Dále vyhláška připomínala, že „bezpodmínečně nutno, aby u každého předmětu byl zjištěn a zapsán jejich majitel“. Pokud nebylo vzhledem k jejich velikosti možné předměty

uložit do nejbližšího peněžního ústavu, měly být zástupci národních výborů soustředěny „v oddělených uzamčených místnostech (sběrné místnosti), v nichž pečlivě a odborně uschovány a před poškozením, odvlečením apod. náležitě zabezpečeny. V úvahu by přicházely např. uzamčené místnosti v museích, archivech apod. nebo v budovách k tomu účelu vyhlédnutých, daných pod národní správu, za předpokladu, že předměty tam budou bezpečně uschovány“.⁸⁷

Pokud vedení národních výborů vůbec na vyhlášku nějakým způsobem reagovala, pověřila její realizaci své kulturní (osvětové) referenty, v případě okresních národních výborů za spolupráce s tzv. okresní osvětovou radou. Hlavní náplní činnosti těchto referentů i zmíněné rady však mělo být zajištění „kulturního využití“ pro nové osídle. Záchrana kultury odcházejícího obyvatelstva musela být nutně považována za druhořadou záležitost. Přesto zřejmě větší na národních výborů k vytvoření sběrné nakonec přistoupila, byť se velmi lišil způsob, jakým výběr a soustředění těchto statků prováděla a jak je dokázala zabezpečit.

V rámci dotazníkové akce Zemského národního výboru, který v říjnu roku 1945 oslovil kulturní referenty všech okresních národních

výborů (správních komisí) s výzvou, aby charakterizovali svoji dosavadní činnost a naznačili hlavní problémy, s nimiž se potýkají, řada z nich záchranu kulturních památek z konfiskovaného majetku nějakým způsobem zmínila.⁸⁸

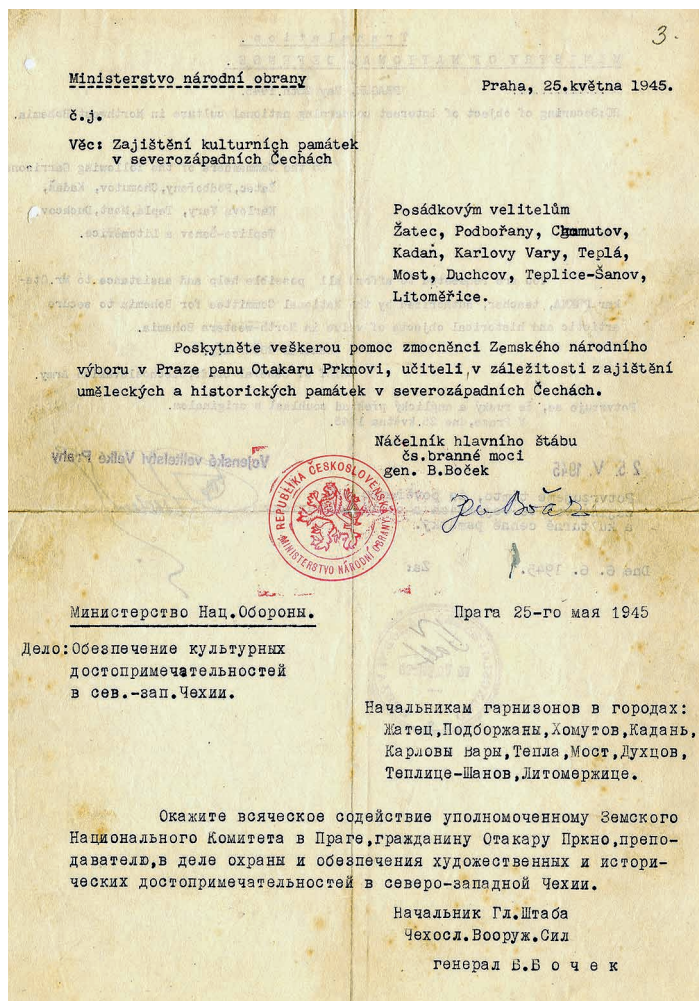
V létě roku 1946, kdy již byla většina německého obyvatelstva vysídlena, byl zahájen systematický soupis a prodej vnitřního zařízení konfiskovaných domů. Tuto tzv. Akci A organizoval zvláště Fond národní obnovy (podléhající Osídlovacímu úřadu), který měl být na základě dekretu č. 108 hlavním koordinátorem konfiskace nezemědělského majetku. V každé obci byla utvořena zvláštní „bytová komise“ (ve větších městech jich bylo několik) složená ze dvou členů místního národního výboru a jednoho znalce jmenovaného Fondem národní obnovy. Tato komise roztrídila předměty na dvě skupiny: na ty, které mohou být prodány (přednostně novému obyvateli bytu či správci provozovny, podniku) a na předměty, u nichž prodej není

■ Poznámky

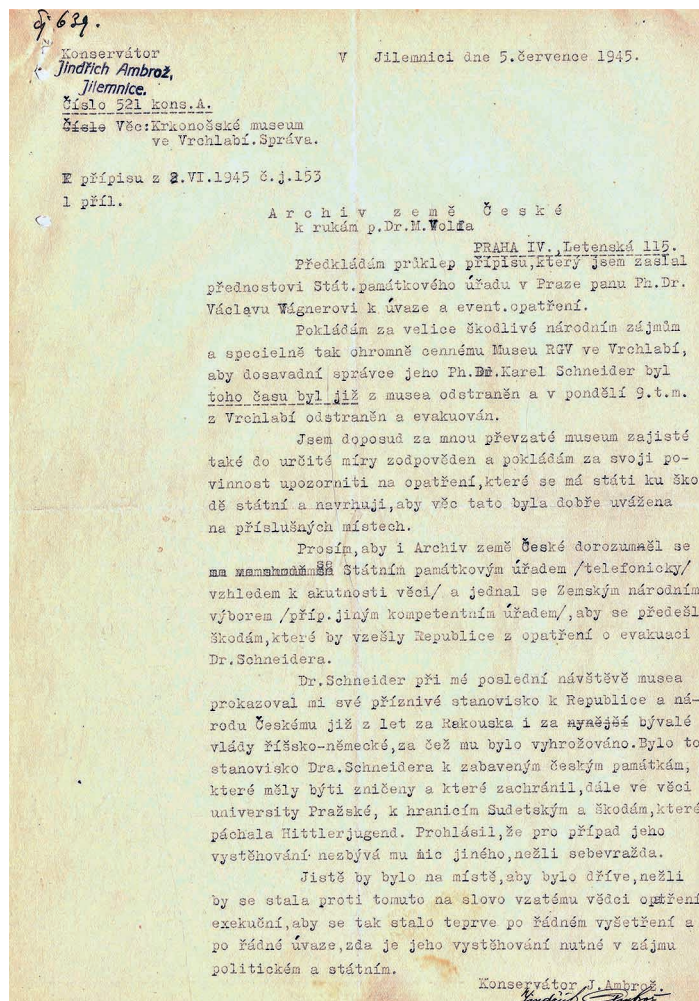
⁸⁶ Uložena v NA, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem.

13

14

Obr. 13. Nařízení náčelníka Hlavního štábu československé branné moci generála Bohumila Bočka posádkovým velitelům v Žatci, Podbořanech, Chomutově, Kadani, Karlových Varech, Teplé, Mostu, Duchcově, Teplicích-Šanově a Litoměřicích, aby poskytli veškerou pomoc při zajišťování uměleckých a historických památek zmocnění Otakaru Prknovi, 25. 5. 1945 (text přeložen do ruštiny a na reversu dokumentu do angličtiny). Národní archiv, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

Obr. 14. Dopis Jindřicha Ambrože Archivu země České žádající zásah pražských institucí proti vysídlení původního správce muzea ve Vrchlabí Karla Schneidera, 5. 7. 1945. Národní archiv, fond Zemský úřad Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

možný. Do této druhé skupiny měly podle vyhlášky Osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy č. 2141/1946 Úředního listu republiky Československé⁸⁹ náležet také „umělecké předměty všeho druhu (obrazy, plastiky, cenná keramika, vzácný porcelán, vzácné broušené sklo, starožitnosti atd.)“.⁹⁰ Tento výběr byl ještě specifikován v prováděcích směrnicích k vyhlášce, podle nichž měly být z prodeje „vyňaty ze zákona ze 16. ledna č. 137 o Národních

kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku věci všech druhů a stupňů kulturní (umělecké, historické a vědecké) hodnoty bez rozdílu vzniku – obrazy, plastiky, cenná keramika, vzácný porcelán, vzácné broušené sklo, starožitnosti“.⁹¹ Na dalším místě těchto pokynů jsou k tomuto výčtu připojeny také knihy, brožury, hudebniny a jiné tisky. Předměty, které neměly být prodány, byly soustředěny do tzv. sběren národního majetku spravovaných Fondem národní obnovy.

Tento oficiální úřední postup záchrany památek z německého majetku měl však několik slabín, díky nimž byly jeho výsledky spíše sporné. První slabinou bylo bezesporu přetížení národních výborů, které i při dobré vůli všechny svěřené agendy zvládaly jen s velkými obtížemi. Druhým velkým problémem byla neschopnost pověřených úředníků rozpoznat skutečnou hodnotu. Sběrný, a to jak ty zřizované v první fázi národními výbory, tak sběrný Fondu národní obnovy, byly z výrazné části naplněny uměleckými díly na první pohled líbivými, jejichž skutečná hodnota však nebyla vysoká. Vzácnost knih byla posuzována spíše podle jejich vazby než podle obsahu, u nábytku rozhodovalo množství řezané výzdoby a zlacení, u obrazů

ozdobný rám. Na první pohled méně atraktivní, ale mnohdy cennější věci byly poté často levně prodány novým osídlencům či dokonce končily na smetištích.⁹² Mnoho úředníků samozřejmě v tomto směru také zneužívalo své kompeten-

■ Poznámky

89 Viz vyhlášku osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy v Praze č. 2141/1946 Úředního listu ze dne 3. prosince 1946, již se stanoví, jak má být naloženo s některými movitými věcmi hmotnými, konfiskovanými podle dekretu č. 108/1945 Sb., které jsou v úschově, opatrování, správě, detenci nebo v držbě osob fyzických a právnických. (Úřední list republiky Československé, částka 219 vydaná dne 15. 12. 1946, přetištěno v *Konfiskace, správa a převod nepřátelského majetku: zákony, vyhlášky, směrnice a pokyny*, [Sv. 1], V Praze 1947).

90 Tamtéž, § 3. Dalších druhů předmětů takto vyřazených z prodeje byla celá řada – psací stroje, fotoaparáty, kožichy, koberce atd.

91 Nařízení Osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy ve věci: Provádění vyhlášky č. 2141 a 2142 ze dne 3. prosince 1946. SOKA Liberec, fond Okresní národní výbor Liberec (1944) 1945–1960 (1982), kart. 187, inv. č. 270.

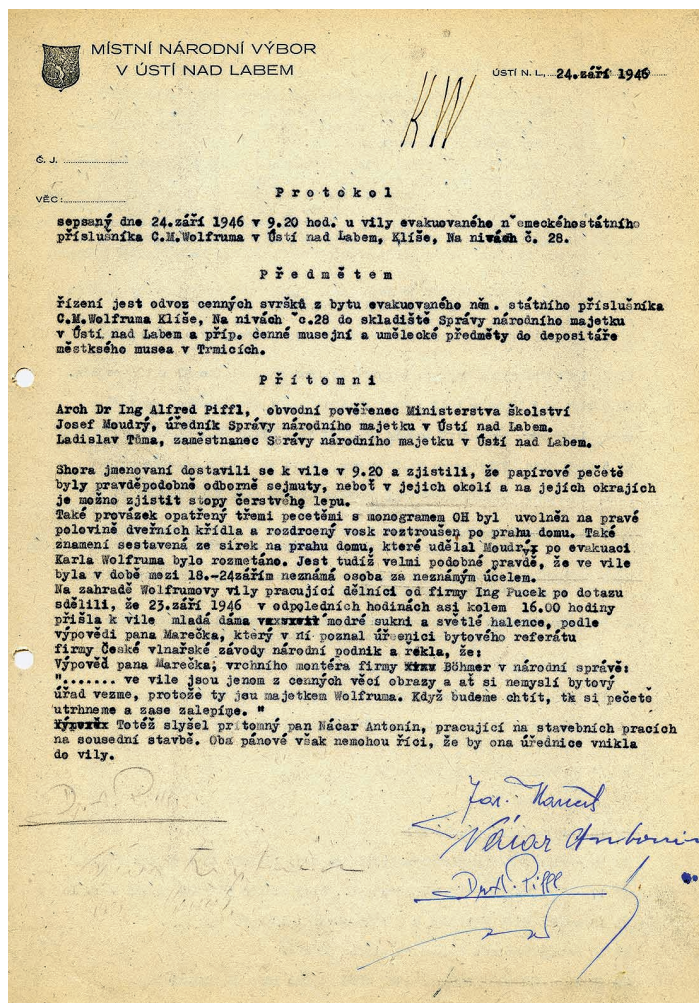
92 Ta se posléze naučil systematicky procházet například ústecký pověřenec Alfréd Pífil.

15

16

17

Obr. 15. Alfréd Piffel (1907–1972), pověřenec ministerstva školství a osvěty pro Ústí nad Labem a okolí, 1946 či 1947. Muzeum města Ústí nad Labem, rodinný archiv A. Piffela zapůjčený jeho rodinou, šanon Fotografie.

Obr. 16. Vila v Dvořákové ulici čp. 22, v níž Pifflovi při pobytu v Ústí nad Labem bydleli. A. Piffel zde zřídil sběrnou kulturně hodnotného mobiliáře zajištěného mezi konfiskovaným majetkem ústeckých Němců. Muzeum města Ústí nad Labem, rodinný archiv A. Piffela zapůjčený jeho rodinou, šanon Fotografie.

Obr. 17. První strana protokolu sepsaného dne 24. 9. 1946 u vily evakuovaného německého státního příslušníka C. M. Wolfruma v Ústí nad Labem ve věci odvozu cenných svršků z jeho bytu. Muzeum města Ústí nad Labem, rodinný archiv A. Piffela zapůjčený jeho rodinou, šanon 16.

ce, tedy cenné věci za úplatu prodávali překupníkům, případně si je i nechávali pro zařízení svých domácností.

Místní národní výbory / správní komise sběrnou často zřídily v muzeu, jehož správce pověřili dohledem nad ní.⁹³ To doporučovala i zmiňovaná vyhláška ministerstva vnitra z října roku 1945. Tento postup se většinou ukázal jako zdaleka nejlepší řešení, alespoň s ohledem na účinnost záchrany skutečně hodnotných pa-

mátek. Charakter odborného vzdělání správců muzeí byl většinou pro záchranu konfiskovaných památek vhodnější, než tomu bylo v případě osvětových referentů národních výborů. Větší byla mnohdy i jejich motivace k této činnosti, která tak často přerostla úroveň uložení někým přinesených předmětů a nahodilého sběru směrem k soustavnému systematickému pátrání po památkách. Ministerstvo školství na podzim jmenovalo 16 osobností z řad těchto správců svými oficiálními pověřenci k této činnosti.⁹⁴ Bohužel z dostupných dokumentů není jasné, kteří z nich to byli. S jistotou to víme pouze u Josefa Scheybala a Alfréda Piffela (1907–1972),⁹⁵ u několika dalších to s ohledem na rozsah a charakter jejich činnosti můžeme předpokládat. Tyto osobnosti, které působily v pohraničí většinou od časného podzimu 1945 až do roku 1947, můžeme označit za druhou vlnu pověřenců, přičemž někteří z nich plynule navázali na svoji činnost v rámci první pověřenecké vlny – například J. Scheybal. Převažovaly mezi nimi, na rozdíl od první pověřenecké vlny, mladší osobnosti nově přicházející do pohraničí většinou nikoliv z výlučně českého jazykového prostředí, ale spíše z původně jazykově smíšených regionů ležících u hranic býva-

Poznámky

93 Dohled nad 60 německými muzei v pohraničí, jak již bylo výše zmíněno, převzalo Národní muzeum. Jeho vedení zřídilo za tímto účelem institut tzv. pověřenců pro dozor nad muzei v pohraničí. Tito pověřenci byli jmenováni dva – vedoucí pravěkého oddělení Jiří Neústupný pro oblast historických sbírek a vedoucí mineralogického oddělení Karel Tuček pro sféru přírodovědných sbírek. Cílem mělo být vytvoření těchto muzeí na „kulturní oporu nového českého obyvatelstva“. Pověřenci kladli důraz na osobní návštěvu, jednání s jejich správci a dalšími místními činiteli, zvláště představiteli okresních a místních národních výborů (správních komisí), které správu muzeí většinou byly nuceny převzít. Pověřenci se snažili také aktivně zasahovat do personálních otázek muzeí, v nichž viděli největší problém.

94 V písemnostech neuspořádaného fondu Ministerstvo školství a kultury 1945–1967 se zatím nepodařilo nalézt příslušné dokumenty. Přesto velmi děkuji pracovníkům IV. oddělení Národního archivu Viktoru Krásenskému a Aleně Noskové, že se o to obětavě pokusili.

95 V jejich pozůstalostech se příslušný pověřovací dokument zachoval. Pověření ministerstva školství a osvěty bylo J. Scheybalovi vydáno 6. 10. 1945, smlouva o dílo s ním spojená však byla sjednána se zpětnou platností od 1. 9. Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost J. Scheybala, VII.2/2–147. Uloženo v části Pifflovy pozůstalosti v Muzeu města Ústí nad Labem.

lého protektorátu. Bylo by jistě zajímavé blíže se zamyslet nad důvody této skutečnosti. Díky těmto kořenům však zřejmě pro ně svět českých Němců a jejich kultura nebyly zcela cizí, nepochopitelnou a nepřátelskou záležitostí.

Velmi všestrannému a nadanému architektovi Alfrédu Pifflovi⁹⁶ nabídl místo správce muzea a archivu města Ústí nad Labem jeden ze dvou pověřenců pro dozor nad muzei v pohraničí Jiří Neústupný (1905–1981). Piffll jeho výzvu přijal a do muzea nastoupil v lednu roku 1946. V květnu téhož roku byl zdejší okresním národním výborem potvrzen ve funkci jeho ředitele a současně spravoval i městský archiv. V té době byl také pověřen ministerstvem školství a osvěty zajištěním kulturně hodnotných předmětů z konfiskovaných německých domácností v Ústí nad Labem a okolí. Piffll v rámci tohoto pověření prohlédl kolem 1 500 bytů a všechny zdejší sběrný Fondu národní obnovy, neštítel se procházet ani zmíněná smetiště. Nakonec se mu podařilo shromáždit kolem 4 500 uměleckých děl a dalších hodnotných předmětů, které umístil většinou ve vile JUDr. Lienerta v ústecké Dvořákově ulici.⁹⁷

Dalšími, kdo vyvíjeli aktivity podobným směrem, byli například malíř Viktor Vorlíček (1909–1976) v jabloneckém muzeu, historik umění Otakar Votoček (1921–1986) v litoměřickém muzeu, Vlastimil Vinter v libereckém muzeu či Jaro Beran v liberecké galerii. Činnost těchto pověřenců se pomalu uzavřela se vznikem Národní kulturní komise. Řadu z nich však ještě tato instituce pověřila prohlídkou skladů Fondu národní obnovy v okolí jejich působišť. Nejzajímavější jimi v muzeích soustředěné předměty převzala a většinou přerozdělila dalším institucím.⁹⁸ Koordinaci celého tohoto procesu a v převážné většině případů i jeho faktickou realizaci prováděl Josef Scheybal,⁹⁹ kterého po svém vzniku Národní kulturní komise převzala do svých služeb jako tzv. stálého pověřence pro záležitosti konfiskátů podle dekretu č. 108/1945 Sb. Řada správců muzeí, ale i představitelů místních a okresních národních výborů se tomuto „odebírání“ nově získaných sbírkových předmětů snažila bránit, nová státem řízená systematizace sbírkových institucí však byla v tomto směru nelétostná. Do regionálních vlastivědných muzeí měly nadále patřit pouze předměty bezprostředně související s daným krajem, předměty nadregionálního významu měly být soustředěny v centrálních státních sbírkách.

Bohužel pouze minimum pramenů vypovídá o motivaci obou vln pověřenců k této buď vůbec nehonorané, či jen symbolicky odměňované činnosti zaměřené většinou na záchranu památek spojených s kulturou v dané době to-

lik opovrhovaných českých Němců. Hrál zde patrně svou roli obecně úcta k hodnotám evropské kultury vštěpovaná velmi kvalitním československým školským systémem (převzatým však do značné míry z dob monarchie), stejně jako v dané době prakticky stoletá silná tradice ochrany památek, která v Čechách byla. Pro pověřence, kteří před válkou žili v pohraničí (J. Maštálko) či v oblastech s těmito regiony bezprostředně souvisejících (J. Ambrož), byla jistě velmi důležitá vazba k tomuto kraji a k jeho památkám.

Jednu z mála vlastních reflexí činnosti pověřence přinášejí texty rozhlasových přednášek i další písemnosti Alfréda Pifflla. Uvedme alespoň jeden úryvek ze série jeho relací pro ústecký rozhlas. „Řekněme si hned na začátku, že názor na cenu německého a zajištěného umění měli mylný nejen lidé neškolení, nýbrž často i lidé graduovaní. Vždyť i ti, kteří pracují v umění celá léta, nalézali vlastně německé umění prvně, objevovali ho, protože jim bylo v dlouhé řadě případů naprosto nedostupné, bylo pro nás jakoby uzavřené ve společenských nedobytných pokladnách. Často jsme ani nevěděli, jakým uměleckým stylem žili naši Němci v pohraničí, a tak těsně po revoluci, když se otevřely byty, o jejichž obsahu jsme zatím slyšali jen báchorky, otevřely se nám nové obzory, nové názory na cenu obrazů, ba i celého umění, a jak dny šly, opravovali jsme si na každém kroku náš dosavadní názor na umění v rámci našich státních hranic. Uviděli jsme najednou Měsíc z druhé strany. Dostavila se jistá bezradnost. Ukázalo se, že dosavadní měřítko české bude nutno poopravit, aby neztratilo na formátě.“¹⁰⁰

Výjimečné úsilí pověřenců, kteří zvláště v pohraničních lokalitách často stáli sami proti veskrze utilitárním zájmům nových osídlenců a z jejich řad se rekrutujících regionálních úředníků, by si jistě zasloužilo více odborné i veřejné pozornosti. Zatím však stále zůstává spíše skryto. Proti plnému uznání jejich činnosti stojí dnes zřejmě to, že mnohem citelněji vnímáme absurdnost schizofrenní situace, v níž se ocitli, když se československým státem pověřeni snažili zachránit hodnoty, které tento stát sám svými rozhodnutími existenčně ohrozil. Stále máme před očima spíše to, co bylo zničeno, než to, co bylo zachráněno. Je nutno přiznat, že je jistě výrazně více těch kulturních statků z majetku českých Němců, které potkala v různé formě a míře devastace, než těch, které jí byly zcela ušetřeny. Toho, že se jim při veškerém nasazení podařilo zachránit pouze menší část tohoto bohatství, si však byla vědoma již v dané době většina pověřenců. A jistě to pro ně znamenalo frustrující zjištění.

Přesto však v dané více než komplikované situaci zmíněné instituce a osobnosti zřejmě vykonaly maximum možného.

Vzhledem k nedostatku literatury k tomuto tématu je zatím obtížné srovnávat snahy o záchranu památek v bezprostředně poválečném období v dalších středoevropských zemích. Zvláště zajímavé by bylo srovnání s Polskem, z jehož území byla také vysídlena velmi početná německá menšina. Nutno však počítat s tím, že Československo bylo zcela výjimečné prakticky minimálními škodami na památkových objektech způsobenými přímými bojovými akcemi. Takové štěstí neměla prakticky žádná z okolních zemí, snad s výjimkou Rakouska. Úsilí ochránců památek se v těchto zemích proto nutně řadu let soustředilo především na záchranu zdevastovaných objektů a mobiliární fondy musely zůstat stranou.

Text byl připraven v rámci projektu Hledání provenience movitých kulturních statků zestátněných v roce 1945 občanům německé národnosti v severočeském regionu, jenž je realizován s podporou Ministerstva kultury ČR v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI II); identifikační číslo DG16P02R004.

■ Poznámky

⁹⁶ Více o A. Pifflovi zvláště Helena Jürková, *Alfréd Piffll a jeho působení na Ústecku* (bakalářská práce), Katedra historie Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1999. – *Profesor Alfred Piffll, Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie pri príležitosti storočnice narodenia, Bratislava 13. júna 2007*, Bratislava 2008. – Blažena Pifflová, *Alfred Piffll a jeho relace v ústeckém rozhlase v letech 1946–1947*, <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/133-alfred-piffll-a-jeho-relace-v-usteckem-rozhlase-v-letech-1946-1947>, vyhledáno 12. 1. 2018.

⁹⁷ Viz Jürková (pozn. 96), s. 27.

⁹⁸ Podle zákona č. 137/1946 Sb. o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku měl právo určit ze státního majetku státní kulturní majetek ministr školství a osvěty, který však tuto pravomoc předal předsedovi NKK. Komise byla centrálním správcem státního kulturního majetku, rozhodnutí o tom, co se stane s konfiskáty, které měly charakter tohoto majetku, bylo zcela v její kompetenci.

⁹⁹ Na Scheybalově posouzení záviselo, zda konkrétní předmět bude muzeu ponechán, a to jako depozit NKK, nebo jej tato Komise převezme do svých skladů, případně předá třetí instituci.

¹⁰⁰ Z přednášky A. Pifflla „Co jsme předali Národní kulturní komisi“ pro ústecký rozhlas z počátku roku 1947.